

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖА БЕРУВЧИ Ph.D.27.06.2017.Fil.05.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

РАҲМНОВ ҒАФФОРЖОН РЎЗМАТОВИЧ

**ЎЗБЕК ТИЛИДА ЛУҒАВИЙ СИНОНИМИЯ ВА
ГРАДУОНИМИЯНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of Dissertation
Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) in Philology**

Раҳмонов Гаффоржон Рўзматович

Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро

муносабати 3

Rahmonov Gafforjon Ruzmatovich

The interaction of literal synonymy and graduonymy

in the Uzbek language..... 21

Раҳмонов Гаффордjon Рuzматович

Взаимоотношения между лексической синонимией и

градуонимией в узбекском языке 39

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works 42

Иловалар

Приложение

Appendix 45

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖА БЕРУВЧИ PhD.27.06.2017.Fil.05.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

РАҲМОНОВ ҒАФФОРЖОН РЎЗМАТОВИЧ

**ЎЗБЕК ТИЛИДА ЛУҒАВИЙ СИНОНИМИЯ ВА
ГРАДУОНИМИЯНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2018.1.Fil/PhD.387 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Кўқон давлат педагогика институти ўзбек тили кафедрасида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме)) Фарғона давлат университети веб-сайти (www.fdu.uz) ҳамда «ZiyoNET» ахборот-таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Маҳмудов Низомиддин Мамадалиевич
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Муминов Сидикжон Мирсобирович
филология фанлари доктори, профессор

Қодиров Зиёидин Мамадалиевич
филология фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот:

Наманган давлат университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги филология фанлари бўйича илмий даража берувчи PhD.27.06.2017.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг «__» _____ 2018 йил соат ____ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (__ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-71-28

Диссертация автореферати 2018 йил «__» _____ куни тарқатилди.
(2018 йил «__» _____ даги ____ рақамли реестр баённомаси)

М.Х.Ҳакимов

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш
раиси, филология фанлари доктори

М.Т.Зокиров

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш
илмий котиби, филол.ф.н., доцент

А.Мамажонов

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш
қошидаги илмий семинар раиси,
филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида объектив олам ва тафаккур қонуниятларига асосланиб илмий изланишлар олиб бориш давр талабига айланди. Маълумки, объектив борлиқдаги нарса ва ҳодисалар узлуксиз ўзгаришда, шунинг учун ҳам улар миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига ўтиши, инкорни инкор ҳодисалари билан узвий боғлиқдир. Албатта, бу жараён ва муносабатлар инсон тафаккури ҳамда тилида акс этади. Объектив нарса ва унинг хусусиятлари асосида шаклланувчи тушунчалар, бир тушунчалардан бошқаларининг ҳосил қилиниши, улардаги айнанлик ва фарқлилик, тил синонимияси ва градуонимияси ҳодисаларининг асосини ташкил этади. Шунинг учун сўнги йиллар тилшунослигида сўзлараро маъновий муносабатлар доирасини ўрганиш кенгайиб, маънодошлик, зид маънолилик ҳодисалари тадқиқи билангина чекланиб қолмасдан, маъновий даражаланиш (градуонимия) ҳодисасининг ҳам лисоний-луғавий тизимда мавжудлиги қайд этилди.

Дунё тилшунослигида тилнинг нутқ, жамият, маданият, миллий тафаккур, ҳатто сунъий интеллект билан узвий муносабатини текшираётган янги йўналишларнинг шаклланиши лингвистика олдига муҳим вазифаларни қўймоқда. XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб тил бирликларининг шаклий жиҳатлари тадқиқи билан бир қаторда, мазмуний хусусиятлари ҳам тадқиқотчилар эътиборини кўпроқ торта бошлади. Жумладан, лингвистикада лексема семантикасидаги айнанлик ва фарқлилик муносабатини ифодаловчи конструкцияларнинг қиёсий таҳлили билан боғлиқ тадқиқотлар мавжуд бўлса-да, функционал-семантик категория сифатида мураккаб шартланиш муносабати асосига қурилган айнанлик ва фарқлилик муносабатини ифодаловчи лексемаларнинг қандай лисоний воситалар ёрдамида ифодаланиши ҳамда уларни семасиологик жиҳатдан пухта ўрганиш муҳим муаммо сифатида тадқиқ қилиш заруратини келтириб чиқаради.

Бугунги ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий соҳадаги ислохотларни амалга ошириш жараёнида ўзбек тилшунослиги олдига ҳам қатор янги вазифалар қўйилмоқда. «Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга, инновацияга таянган давлат ютади»¹. Ҳозирги давр ўзбек тилшунослигини янги тадқиқот методлари билан бойитиш муаммосини долзарб қилиб қўймоқда. Лисоний бирликларнинг мазмуний томонига эътиборнинг кучайиши тилнинг луғат бойлигини умумийлик-хусусийлик, тил-нутқ дихотомияси асосида тадқиқ этиш заруратини келтириб чиқаради. Бу эса сўзлараро маъновий даражаланиш (градуонимия) ва унинг ёндош луғавий синонимияга муносабатини ўрганиш масаласининг долзарблигини белгилайди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси //Халқ сўзи. – Тошкент, 2017, 23 декабрь, №258.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 16 февралдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-4958-сон Фармони; 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 майдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ВМҚ-304-сон қарори ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация тадқиқоти ҳам муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон тилшунослигида сўзлараро маъновий даражаланиш муносабатларининг мавжудлиги дастлаб О.Есперсен, Л.В.Щерба, С.Д.Кацнельсен, О.С.Ахманова, В.Г.Гак, В.М.Солнцев, Ю.Д.Апресян, Ю.С.Степанов, Н.И.Кондаков, Ф.де Соссюр каби тилшуносларнинг илмий ишларида қайд этилган бўлса, кейинчалик А.А.Уфимцева, Л.А.Новиков, Э.Сепир, Э.Н.Миллер² ва бошқа тилшунослар бу назарияни янада ривожлантирдилар.

Систем-структур тилшунослик нафақат тил бирликларининг индивидуал тузилишига, балки улар орасидаги муносабатларга ҳам катта аҳамият беради. Ана шуни ўз вақтида англаган Э.Бегматов, Ҳ.Неъматов, Р.Расуловлар ўзларининг «Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси (систем лексикология тезислари)» дастурий мақолаларида (1989) луғавий бирликлар орасидаги градуонимик, гипонимик, партонимик, функционаллик каби муносабатларнинг ўрганилиши зарур эканлигини кўрсатдилар. Хусусан, градуонимик сўзлар ва улар орасидаги муносабат масалалари Ш.Раҳматуллаев, Р.Юнусов, Ҳ.Неъматов, Р.Расулов, Ш.Орифжонова,

² Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. - С.375; Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. - Л., 1958. - С. 35-36; Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М.-Л.:Наука, 1965. - С. 81-83; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: СЭ, 1966.- С.369; Гак В.Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова. - М., 1971. Т. 1.- С.95; Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.:Наука,1971. - С.45; Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - М.:Наука, 1974.- С.368; Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Учебное пособие. – М., 1975. – С. 38; Кондаков Н.И. Логический словарь – справочник. Второе исправленное дополненное издание. – М.: Наука, 1975. - С. 596; Соссюр. Ф.Д. Труды по языкознанию.- М., 1977. - С.141; Уфимцева А.А. Аспекты семантических исследований. - М.:Наука, 1980. - С.356; Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: ВШ, 1982. - С.116; Сепир Э. Градуирование. НЗЛ. Выпуск XVI лингвистическая парадигма. – М., 1985. – С. 504; Миллер Э.Н. Содержательные функциональные основания единства антонимии номинативных единиц.// Филологические науки.- М., 1987. №6. - С. 44-49.

О.Бозоров, С.Ғиёсов, Р.Сафарова, Д.Хўжаева, Л.Худойбердиева, Н.Ширинова, Ж.ДЖумабаевалар томонидан тадқиқ этилди³.

Лексик синонимия масаласи типологик жиҳатдан ўрганилган⁴ лигига қарамай, луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати эса монографик йўналишда тадқиқ этилган эмас.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Кўкон давлат педагогика институти илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ «Ўзбек тилининг системавий тадқиқи» мавзусидаги лойиҳа доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тили луғавий синонимиясининг градуонимияга муносабатини ўрганишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

синонимиянинг анъанавий ва замонавий талқинларига муносабат кўрсатиш;

лексемалар семантикасида мавжуд айнанлик ва фарқлиқларни аниқлаш;

синонимик қатордаги тафовутларнинг градуонимия ҳосил қилувчи омил эканлигини исботлаш;

лексик синонимия ва градуонимиянинг нисбий мустақиллиги ва мувофиқлигини қайд этиш;

предмет ва белги ифодаловчи синонимик қаторларнинг семантик таркибида градуонимиянинг мавжудлигини кўрсатиш ва изоҳлаш.

Тақиқотнинг объекти сифатида «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»⁵ ва «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»⁶ да берилган лексик бирликлардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг предметини ўзбек тилидаги лексик синонимларнинг айнанлик ва фарқлиқ хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертациянинг методологик асосини диалектиканинг миқдор ўзгаришларидан сифат ўзгаришларига ўтиш, инкорни инкор қонунлари, бутун-бўлак, шакл-мазмун, умумийлик-

³ Раҳматуллаев Ш. Семик таҳлил ва лексик синонимияни таърифлаш масаласи //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1979. - Б. 55; Юнусов Р. Полисемия и синонимия имен существительных места в современном узбекском литературном языке: Автореф дисс...канд. филол. наук.-Ташкент, 1974. - Б.18; Ғиясов С. Т. Семантическая структура и компонентный анализ качественных прилагательных узбекского языка: АҚД-Т., 1983; Бегматов Э., Неъматов Ҳ. ва Расулов Р. Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси (систем лексикология тезислари) // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1989. № 6. - Б. 35-50; Сафарова Р. Гипонимия в узбекском языке: Автореф... канд. филол. наук. –Т., 1980; Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. –Тошкент, 1996; Хўжаева Д.Ш. Ўзбек тилида эпитет: Филол.фанл.номз....дисс. автореф – Тошкент, 1996; Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол. фанл. докт. ...дисс. автореф. –Тошкент, 1997; Шамсиддинов Ҳ. Ўзбек тилида сўзларнинг функционал-семантик синономлари: Филол. фанл. докт. ...дисс. автореф. –Тошкент, 1999; Худойбердиева Л.С.Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг даражаланиши: Филол. фанл. номз. ...дисс. автореф. –Тошкент, 2003; Ширинова.Н. Ўзбек тилида предметлик ва белги- хусусият маъноларини фарқлаш воситалари: Филол. фанл. номз. ...дисс. автореф. –Тошкент, 2009; ДЖумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик градуонимия: Филол. фанл. докт. ...дисс. автореф. –Тошкент, 2016.

⁴ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1974.- Б.307.

⁵ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1974. - Б.307.

⁶Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I,II,III,IV,V-том. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.

хусусийлик, моҳият-ҳодиса, имконият-воқелик, сабаб-оқибат каби категориялар ташкил этади. Тилшуносликда бугунга қадар қўлга киритилган семантик таҳлил билан алоқадор ютуқлар изланиш учун назарий манба бўлиб хизмат қилди. Тадқиқотда систем-структур, компонент, оппозиция, тавсифий усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилар билан белгиланади:

Ўзбек тили синонимик қаторларининг айнанлик, фарқлилик ҳамда градуонимик каби семантик-структур хусусиятлари очиб берилган;

лексик синонимлардаги дифференциал (фарқловчи) семалар аниқланиб, уларнинг маъновий даражаланиш ҳодисаси билан боғлиқлиги кўрсатилган;

луғавий синонимия (маънодошлик) ва градуонимия (даражаланиш) ҳодисаларининг нисбий мустақиллиги ва уйғунлиги аниқланган;

сўзларнинг маъно муносабатлари тизимида синонимик муносабатлар билан бир қаторда градуонимик муносабатларнинг мавжудлиги далилланган;

градуонимияда денотатив ва коннотатив семаларнинг миқдор ўзгаришларининг озлик-кўплик асосида шаклланиши очиб берилган;

предмет ва белги ифодаловчи синоним қаторларнинг градуонимик хусусиятлари аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси: диссертация материалларидан тилшунослик назарияси, семасиология, ҳозирги ўзбек адабий тили фанларидан маърузалар ўқишда, махсус курс ва семинарлар ташкил этишда, филология йўналиши талабаларига мўлжалланган дарсликлар, шунингдек, мутахассислик бўйича қўлланма, амалий тавсияларни мукамаллаштиришда фойдаланиш мумкин;

диссертация материал ва хулосалари синонимия, градуонимия ҳамда семантиканинг назарий асосларини янада бойитиш учун хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги ўзбек тили табиатидан келиб чиққан ҳолда хулосалар чиқарилганлиги, материалларнинг объективлиги, тадқиқ асосининг методологик мукамаллиги, шунингдек, қўйилган масалаларнинг аниқлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертация материаллари ва хулосалари синонимия назариясини янада ривожлантириш, синонимик қаторлар семантикасини атрофлича ўрганиш, градуонимия ҳақидаги янги қарашларни такомиллаштириш, тил бирликларига айнанлик ва фарқлилик нуқтаи назаридан ёндашишнинг самарали натижалар беришига ишонтириш учун хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, улар сўзлар орасидаги маъновий муносабатларни тадқиқ этувчилар учун методология вазифасини ўтайди, янги типдаги синонимик ҳамда градуонимик луғатлар тузиш учун ёрдам беради. Шунингдек, диссертация материалларидан олий ўқув юртларининг филология факультетларида тилшунослик назарияси, ҳозирги ўзбек адабий тили, семасиология каби фанларни ўқитишда, махсус курс ва семинарлар ташкил этишда, дарслик ва қўлланмалар яратишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабатини тадқиқ этиш натижаларидан: «Ўзбек тили лексикаси ва терминологиясининг ривожланиш тамойиллари» фундаментал илмий тадқиқот лойиҳасининг лотин ёзувидаги кўп жилдли «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» йўналишида фойдаланилган (3/1255-988-сон маълумотномаси). Натижада луғат сўзликлари маъносини изоҳлашда фойдаланилди;

тадқиқотчининг градуонимик бирликлар ҳақидаги назарий хулосаларидан «Сўз маъно тараққиётида зиддият. Ўзбек тили энантиосемик сўзларининг изоҳли луғати» инновацион илмий тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (3/1255-988-сон маълумотномаси). Натижада энантиосемик бирликлар маъносининг изоҳи илмий асосланган;

тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабатини ўрганиш материалларидан Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг 2018 йил 1 апрелдаги «Адабий муҳит» кўрсатуви сценарийсини яратишда фойдаланилган (Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг 22-сон маълумотномаси). Натижада ушбу телекўрсатув учун тайёрланган материаллар янги қарашлар асосида мазмунан бойитилди.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 23 та илмий-амалий анжуманда, 2 та халқаро конференцияда маъруза шаклида баён этилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 28 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 3 та мақола, жумладан, 2 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, умумий хулосалар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат бўлиб, 125 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объект ва предметлари тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Ишнинг «**Лексик-семантик системада айнанлик ва фарқлилик**» деб номланган биринчи бобида лексемани семантик жиҳатдан компонент таҳлил қилиш натижаларидан келиб чиққан ҳолда синонимияни сема асосида таърифлашга, синонимик қаторда айнанлик ва фарқлилик ҳодисаларини

очишга ҳамда дифференцияларга таянган ҳолда лексик синонимия ва градуонимиянинг нисбий мустақиллиги, уйғунлигини ўрганиш каби масалаларга эътибор қаратилган.

Жаҳон тилшунослигида сўзлараро маъновий даражаланиш муносабатларининг мавжудлиги дастлаб О.Есперсен, Л.В.Щерба, С.Д.Кацнельсен, О.С.Ахманова, В.Г.Гак, В.М.Солнцев, Ю.Д.Апресян, Ю.С.Степанов, Н.И.Кондаков, Ф.де Соссюр каби тилшуносларнинг илмий ишларида қайд этилган бўлса, кейинчалик А.А.Уфимцева, Л.А.Новиков, Э.Сепир, Э.Н.Миллер⁷ ва бошқа тилшунослар бу назарияни янада ривожлантирдилар.

Тилшуносликда дифференциал-семантик метод сўнгги вақтларда фаол қўлланмоқда. Бунда луғавий бирлик сифатида сўз «лексема», лексик маъно «семема», лексик маънонинг компоненти «сема» деб аниқланмоқда. Шунинг учун ҳам А. Ҳожиев семалар семеманинг мундарижасини ташкил этади⁸ деса, рус тилшуноси Л.А. Новиков семалар йиғиндиси семеманинг маъно таркибини ҳосил қилади⁹ деган фикрни илгари суради. Кўринадики, ҳар икки мулоҳаза ҳам мантиқан бир-бирига мосдир.

Лексема семантикасини компонент таҳлил қилиш ҳар бир лексеманинг семаларини тўлиқ очишда ва унга лексик синонимия нуқтаи назаридан ёндашишда, луғавий синонимиянинг лисоний моҳиятини ёритишда катта аҳамиятга эга.

Диалектик таълимот асосида ёндашадиган бўлсак, сўзнинг нафақат мазмун томонида, балки моддий қисми ҳисобланувчи товуш томонида ҳам ўзгаришлар юз берар экан, натижада янги ҳосилаларнинг вужудга келиши табиий бир ҳолдир.

Нарса сўз, мазмун ва шаклнинг яхлитлигидан иборат бўлиб, нарса ёхуд сўзнинг миқдоран ранг-баранг кўплигини шакллантириш зарурати туғилса, у ҳолда нарса ёки сўзлар кўплигининг ҳосил қилиш асосини айнанлик → фарқлилик → зиддият тизимидан излаш керак.

Айнанлик – бу нарсанинг ўзига ўзи тенглиги, бошқа нарса эмаслиги орқали аниқланади. Нарсанинг ўзига ўзи тенглиги айнанлик муносабати бўлиб, бу муносабат бир нарсанинг бир қанча нусхалари орасида намоён бўлади.

⁷ Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. - С.375; Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. - Л., 1958. - С. 35-36; Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М.-Л.:Наука, 1965. - С. 81-83; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: СЭ, 1966.- С.369; Гак В.Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова. - М., 1971. Т. 1.- С.95; Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.:Наука, 1971. - С.45; Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - М.:Наука, 1974.- С.368; Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Учебное пособие. – М., 1975. – С. 38; Кондаков Н.И. Логический словарь – справочник. Второе исправленное дополненное издание. – М.: Наука, 1975. - С. 596; Соссюр. Ф.Д. Труды по языкознанию.- М., 1977. - С.141; Уфимцева А.А. Аспекты семантических исследований. - М: Наука, 1980. - С.356; Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: ВШ, 1982. - С.116; Сепир Э. Градуирование. НЗЛ. Выпуск XVI лингвистическая парадигма. – М., 1985. – С. 504; Миллер Э.Н. Содержательные функциональные основания единства антонимии номинативных единиц.// Филологические науки.-М., 1987. №6. - С. 44-49.

⁸ Ҳожиев А. Семасиология // Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. - Б. 203.

⁹ Новиков Л.А. Семантика русского языка.- М.: 1982. - С. 116.

Фарқлилик айнанлик доирасидаги нозик ўзгаришларнинг бевосита кучайиб, ривожланиб бориши натижасида предметнинг нисбий ўзгачалик хусусиятларини намоён этишидир. Фарқлилик нисбатан кенг даража кўламига эгадир. У, бир томондан, айнанлик ҳолати, иккинчи томондан зидлик (бошқалик, бошқа нарсаларга айланиб бўлганлик) кўриниши билан боғлиқ бўлган оралик шаклланишидир. Бунга тилдаги синонимия, полисемия ҳодисалари билан боғлиқ бўлган тил бирликлари мисол бўла олади.¹⁰

Демак, юқоридагиги фикрлар систем-структур тилшунослик асосчиларидан бири бўлган Фердинанд де Соссюрнинг тил айнанлик ва фарқлиликлар атрофида айланади, буларнинг бири иккинчисининг терс томонидир¹¹ деган қарашининг моҳиятан тўғри эканлигини кўрсатади.

Тилшуносликда градация, яъни синтактик (матний) ифодадаги кучайтирилиш, кўтарилиш (климакс) ёхуд кучсизлантирилиш (антиклимакс) каби йўллар ҳақидаги қарашлар¹², шунингдек, тил бирликлари ва тизимида маълум семантик белгининг миқдоран озайиш ва кўпайиши ҳақидаги фикрлар анча илгаридан учрайди.¹³ Лексикологиядаги бу ҳодисага жиддий ёндашиш Э.Бегматов, Ҳ.Неъматов ва Р.Расуловлар томонидан ёзилган «Лексик микросемена ва унинг тадқиқ методикаси (систем лексикология тезислари)» номли дастурий мақола¹⁴ билан бошланди. Орадан кўп вақт ўтмай, лексик градуонимия ҳақида дастлабки қарашлар вужудга кела бошлади.¹⁵ Шу қарашларга таяниб градуонимия ҳодисасининг табиати, тил тизимида тутган ўрни, ёндош ҳодисалардан фарқи ёки уларга ўхшашлиги каби қатор масалалар тилшунослигимизда ўз ечимини топишга улгурди.¹⁶

Луғавий даражаланиш лексема ва фраземаларнинг семантик қурилишларига хос бўлиб, бунда ҳар бир мустақил семема таркибида бир турдаги белгининг озлик ва кўплик ҳолатини акс эттирувчи умумий сема мавжуд бўлади. Аслида шу сема алоқадор бўлган белгининг икки ёки ундан ортиқ лексема ва фраземаларга ҳослигидан луғавий бирликларнинг даражаланиш (градуонимик) қатори юзага келади.

¹⁰ Раҳматуллаев Ш. Семик таҳлил ва лексик синонимияни таърифлаш масаласи // Ўзбек тили ва адабиёти. 1979. - Б. 55.

¹¹ Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. - М., 1977. - С.141.

¹² Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М., 1969. - С. 112-197; Мамазияев О.Х. Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация:НДА –Фарғона, 2004. - Б.18; Мамажонов А., Махмудов У. Услубий воситалар. – Фарғона, 1996.

¹³ Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. - С.375; Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. - Л., 1958. - С. 35-36; Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М.,-Л., 1965. - С. 81-83; Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. - М., 1971. - С.45; Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Учебное пособие. - М., 1975. - С.38; Нигматов Х. Включенное третье в морфологической системе тюркских языков. // Сов. Тюркология. –М., 1976, №3. - С. 32.

¹⁴ Бегматов Э., Неъматов Ҳ. ва Расулов Р. Лексик микросемена ва унинг тадқиқ методикаси (систем лексикология тезислари) // Ўзбек тили ва адабиёти. 1989, № 6. - Б. 35-50.

¹⁵ Сафарова Р. Гипонимия в узбекском языке: Автореф... канд. филол. наук. –Т., 1980; Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 1996.

¹⁶ Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 1996; Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш; Филол. фанл. докт. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 1997; Худойбердиева Л.С.Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг даражаланиши: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 2003; Ширинова.Н. Ўзбек тилида предметлик ва белги- хусусият маъноларини фарқлаш воситалари: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 2009; Джумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик градуонимия: Филол. фанл. докт. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 2016.

Луғавий градуонимиянинг ўзига хослигини лексик ва фразеологик бирликларнинг семантик белгилари келтириб чиқаради. Бошқача қилиб айтганда, лексик градуонимия денотатив ва коннотатив семаларга таяниб иш кўради. Денотатив ва коннотатив белгилар эса луғавий бирликларнинг семантик турларида ҳар хил ўзгаришларда гавдаланади.¹⁷ Шундай экан, лексик градуонимияни тадқиқ этишда денотатив ва коннотатив маъно турларига, яъни лексик маънонинг таркибий қисмлари (компонентлари) бўлган семалар турларига таяниб иш кўриш мақсадга мувофиқдир.

Тилшуносликда градуонимия сўзлараро маъновий муносабатларнинг алоҳида бир кўриниши сифатида ажратилгунга қадар, белгини даражалаб ифодаловчи сўзлар сираси синонимия доирасида ўрганилар, маънони даражалаб кўрсатувчи сўзлар кўп ҳолатда турли синонимик уялар ичига киритилар эди. Бунинг сабаблари ҳам мавжуд. Зеро, синонимик қаторлар маъноси бир-бирига мумкин қадар яқин бўлган сўзларни ўз ичига олади. Шунинг учун *бола* сўзининг маънодоши фақат *фарзанд* ва *зурриёд* сўзлари бўлиши мумкин. *Чақалоқ*, *нинни*, *гўдак*, *ўспирин*, *йигит/қиз* сўзларини *бола* сўзи билан синонимик муносабатда деб қараш, албатта, ноўрин. Шунинг учун даражаланиш қаторларини ҳосил қилувчи сўзлар жуда кўп ҳолатда синонимлар сирасидан четга чиқиб қолган. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, тил система экан, луғат тузиш ҳам систем табиатга эга ва тилда бирор сўз (лексема) йўқки, маълум бир луғавий парадигмадан ўрин олмаган бўлса. Синонимларни ажратишнинг, сўзларни синонимик парадигмаларга бирлаштиришнинг асосий омили сўзлар англатган, улар номлайдиган, атайдиган нарса, воқеа, ҳодиса, белги, хусусиятларнинг айнанлигидир.

Синонимик қаторга бирлаштиришда етакчи омил синонимик парадигмага оид сўзларнинг бир умумий денотатга (аталмишга) эга бўлиб, ўз парадигмаси ичида, асосан услубий бўёқдорлиги ҳамда қўлланиш доираси билан фарқланишидир. Градуонимик парадигмадаги сўзлар денотатлари орасидаги фарқ денотатларнинг сифатларида эмас, балки миқдорий кўрсаткичларидадир. Луғавий градуонимик парадигма сўзлари атаб, номлаб келган денотатлар орасидаги фарқлар миқдорий ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига айланиши оқибатидир.

Градуонимик муносабатлар билан боғланган сўзлар парадигмаси аъзолари денотатларда айна бир белгининг турли миқдорда ўсиб бориши ёки камайиши билан боғланган бўлади. Бир қарашда синонимия билан градуонимия орасидаги чегара аниққа ўхшайди: денотатлар бир хил бўлса синонимия, денотатлар сифат белгиларининг миқдори ҳар хил бўлса – градуонимия. Чунончи оқиш белгиси билан ҳажмнинг ошиб бориши семасида *ариқ* → *анҳор* → *сой* → *канал* → *дарё* каби градуонимик парадигмада оқиш белгисининг ҳажми кичик - *ариқ*, оқиш белгисининг ҳажми ариққа нисбатан катта - *анҳор*, оқиш белгисининг ҳажми анҳорга нисбатан катта - *сой*, оқиш белгисининг ҳажми сойга нисбатан катта – *канал* каби.

¹⁷ Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: - Тошкент: Фан, 1995. - Б.71.

Синонимик ва градуонимик луғавий парадигмалар маълум бир нуқталарда кесишса, тўқнашса ҳам, улар бир ҳодиса эмас. Синонимия, асосан, сўзнинг маъно таркибидаги ифода ва вазифа семалари орасидаги фарқларга таянса, градуонимик луғавий парадигмаларни ажратиш сўзларнинг денотатив семалари таркибидаги миқдорий кўрсаткичлар билан алоқадор бўлган фарқларга асосланади. Шунинг учун градуонимик қатордаги ёндош сўзлар синонимик муносабатларга эга бўлади.

Диссертациянинг «**Предмет ифодаловчи лексемаларда синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати**» деб номланган иккинчи бобида предмет ва предметлик тушунчасини ифодаловчи синонимик қаторларда градуонимиянинг намоён бўлиши ҳодисаси тадқиқ этилган.

Юқорида эслатилганидек, синонимия маънолар бир хиллиги, ўзаро яқинлиги ёки ўхшашлигига асосланса, градуонимия фарқлилик омилларига таянади. Демак, синонимия ва градуонимия ҳодисалари омилларига кўра фарқланади. Аслида синонимларнинг бири ўрнида иккинчисини контекстуал қўллаш имконияти мавжуд бўлса, денотатив маъноларга асосланган градуонимларда бундай бўлиши мумкин эмас, (*шабада-шамол, юз-бет-афт-башара...* каби) семали даражаланиш қаторидаги *бетни афт* билан тенг деб алмаштириш мумкин эмас, чунки иккинчиси (*афт*) биринчиси (*бет*)дан салбий бўёққа эга бўлганлиги учун унинг (*бетнинг*) ўрнини боса олмайди. Умуман, синонимия ва градуонимия муносабатига доимо улар шаклланишининг бош омиллари бўлган айнанлик ва фарқлилик ҳодисаси нуқтаи назаридан қарамоқ керак. Коннотация доирасидаги нозик даражаланишлар айнанликнинг, яъни синонимиянинг тилда (нутқда) фаолият кўрсатиши учун замин тайёрлайди ва шу асосда улар синонимиянинг ҳам қўшимча белгилари ҳисобланади. Бу аслида айнанлик ва фарқлиликнинг ўзаро узвий боғлиқлик ва ҳамкорликда иш кўриши, бири иккинчисининг, яъни синонимик белгининг градуонимия ичига иккинчи даражали белги сифатида кириб боришидир. Бундай семантик ҳодисани абсолют синонимлар қаторида эмас, балки маъновий синонимлар қаторида кузатиш мумкин. Денотатив семалар сўзнинг атов мундарижасини ташкил этувчи семалардир. Улар ақл ёки тил тафаккури томонидан ҳосил қилинган мантикий-семантик белгилар бўлиб, буларнинг яхлит тизими сўзнинг асосий маъносини шакллантиради. Коннотатив семалар эса денотатив маънога турли хил субъективлик, эмоционаллик, ортиклик-камлик каби сифатларда ҳамроҳ бўлувчи қўшимча белгилардир¹⁸, - деб таъкидлайди тилшунос О. Бозоров.

«Ўзбек тили синонимларнинг изоҳли луғати»да предмет ифодаловчи лексемалардаги синонимик қаторлар сони 247 тани ташкил этади. Ушбу синонимик қаторлар таҳлилида улардан 69 тасида градуонимия ҳодисаси мавжудлиги аниқланди. Мазкур 69 та синонимик қатордаги лексемаларда аташ семаларининг айнанлиги, ифода (коннотатив) семаларининг эса фарқлилиги кузатилди. Масалан, *овора, сарсон, саргардон* синонимик

¹⁸ Бозоров О. Градуонимиянинг антонимия ва синонимияни шакллантиришдаги ўрни.// Ўзбек тили ва адабиёти. 1996. №2. - Б.62-64.

қаторини таҳлил қилганимизда, бу қатордаги сўзларнинг аташ семаларини қуйидагича кўрсатиш мумкин: 1. Ҳолат, 2. Жисмоний ҳолат, 3. Кезиш ҳолати, 4. Тентираш ҳолати. Ушбу аташ семалари юқоридаги синонимик қатордаги барча сўзлар учун умумийдир. Белгининг ортиқ-камлигига кўра ҳолатнинг меъёрдан ортиқлиги билан фарқланади, яъни *овора* лексемасида ҳолат меъёрда, *сарсон* лексемасида меъёрдан бир поғона ортиқ, *саргардон* лексемасида эса меъёрдан икки поғона ортиқдир. Демак, мазкур синонимик қатордаги аъзолар кучайиб бориш белгисига кўра градуонимия ҳодисасини ўзида шакллантиради.

Мазкур синонимик қаторда градуонимиянинг намоён бўлиши қуйидагича:

``тентираш ҳолати`` даражалари

овора	сарсон	саргардон
1	2	3

(шакл иловада берилган)

«Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да нарса-буюм денотатли лексемаларни ифодаловчи синонимлар қаторининг сони 18 та. Кузатишлардан маълум бўлдики, айти 18 та нарса-буюм денотатли лексемалар синонимик қаторидан 7 тасида градуонимия юзага келган.

Синонимик қатордаги ўзаро семантик синонимларни ташкил этувчи икки ёки ундан ортиқ сўзнинг лексик маъносидаги ифода ҳажмига, прагматик семасига ва услубий томонларига кўра ўзаро фарқланади. Масалан, *буюм, нарса, мол, мато(х)* синонимик қатори прагматик семасига, *безак, зийнат, ҳашам* синонимик қатори ифода ҳажмига, *осмон, кўк, гардун; пул, ақча, муллажиринг, якан; совға, ҳадя, тортиқ; хат, нома, мактуб* синонимик қаторлари услубий томонлари билан ўзаро фарқланади. Бу синонимик қаторларда ниҳол → кўчат → дарахт; кулба → уй → ҳовли каби тўлиқ градуонимик ҳолат кузатилмаса-да, қисман мавжуд. Масалан, ``рўзғорда керакли (қўлланадиган) предмет`` семемасида: *буюм, нарса, мол, мато(х)* синонимик қаторини таҳлил қилганимизда, ушбу синонимлар қаторидаги лексемаларнинг эмоционаллик белгисига кўра ўзаро фарқланишини кузатишимиз мумкин. Мазкур синонимик қатордаги *нарса* лексемасида эмоционаллик белгисининг меъёрдалигини, яъни мўътадиллигини, *буюм* лексемасида меъёрдан ижобий муносабатга ўтишини, *мол* лексемасида эса эмоционаллик белгиси меъёрдан салбий муносабатга томон бир поғона ўтаётганлигини, *мато(х)* лексемасида эса белги меъёрдан салбий муносабатга икки поғонага кўтарилганлигини кўриш мумкин.

Демак, ушбу синонимик қатордаги лексемалар прагматик семасига кўра ўзаро фарқланиб, градуонимия ҳодисаси қуйидагича ифодаланади:

``керакли предметни ифодалаш белгиси`` даражалари

мато(х)	мол	нарса	буюм
-2	-1	0	+1

(шакл иловада берилган)

«Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да ҳодиса архисемаси остида 200 дан ортиқ синонимик қатор ташкил топади. Мазкур синонимлар

қаторини белги–хусусият, ҳаракат–ҳолат, воқеа–ҳодиса ва ўрин–жой ҳодисаси денотати бўйича гуруҳларга ажратиб, таҳлил қилинганда белги–хусусият ҳодисасини ифодаловчи синонимлар қаторининг 38 тасидан 14 таси, ҳаракат–ҳолат ҳодисаси бўйича синонимлар қаторининг 90 тасидан 29 таси, воқеа–ҳодиса денотатини ифодаловчи синонимлар қаторининг 30 тасидан 8 таси, ўрин–жой маъносини ифодаловчи синонимлар қаторининг 12 тасидан 2 таси дифференциал семалар асосида фарқланиб, градуонимияни ифоладаши аниқланди.

‘Ҳодиса’ архисемаси асосида шаклланган синонимик қаторда воқеа–ҳодиса денотатини ифодаловчи лексемалараро градуонимияни қуйидагича изоҳлаш мумкин. ‘Ҳаво оқимининг горизонтал йўналишидаги ҳаракати’ семемасига эга *шамол, шабада, ел, сабо* СҚидаги лексемаларнинг интеграл семаси айнан бўлиб, дифференциал семаси асосида фарқланади. *Шамол* ва *ел* лексемаларида эсиш ҳаракатининг тезлиги меъёрда бўлса, *шабада* лексемасида эсиш ҳаракатининг тезлиги меъёрдан бир поғона кам бўлади. *Сабо* лексемасида эса меъёрдан икки поғона камдир. Агар мазкур синонимик қатор градуонимик қаторга айлантирилса, *бўрон, довул, тўфон* лексемаларини ҳам киритишимиз зарур. У ҳолда мазкур лексемаларда эсиш ҳаракатининг тезлиги меъёрдан анча ортиқ эканлигини кўришимиз мумкин. Тилшунос Д. В. Ваққосова ҳаракат асосида даражаланиш қаторини шабада → шамол → бўрон → довул деб ажратади. *Шабада* лексемаси *шамол* лексемаси билан қиёсланганда, улар қатор семалари ‘табиат ҳодисаси’, ‘ҳаракатланувчи’, ‘эсиш’ кабилар билан юзага чиқувчи белги асосидаги сема орқали фарқланишини таъкидлайди¹⁹.

Шахс денотатли лексемалар синонимик қатори «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да 59 тани ташкил этади. Шу 59 та шахс денотатли лексемаларнинг 15 таси интеграл семалари билан айнанликни, дифференциал семалари билан эса фарқлилиқни ҳосил қилади.

Масалан, ‘алдаш, авраш билан ўз манфаатига ишловчи шахс’ семемасига эга *алдамчи, қаллоб, товламачи, қаллоб* синонимик қаторидаги сўзларнинг барчаси учун аташ семалари умумий, яъни ‘алдашга усталик’ дир. Коннотатив семалари эса алдашга усталикнинг меъёрдан ортиқлиги билан фарқланади, яъни *алдамчи* лексемасида алдашга мойиллик меъёрда, *товламачи* лексемасида меъёрдан бир поғона ортиқ, чунки унда алдаш кўрқитиш билан амалга оширилади. *Фирибгар* лексемасида алдашга мойиллик икки поғона ортиқ, чунки унда алдаш макро ҳийла билан амалга оширилса, *қаллоб* лексемасида алдаш турли найранг ишлари билан амалга оширилгани учун ҳам у меъёрдан уч поғона ортиқ. Демак, мазкур СҚидаги барча аъзолар ортиқ–камлик белгисига кўра градуонимик ҳодисани ўзида шакллантиради.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, ушбу синонимик қаторда градуонимиянинг намоён бўлишини қуйидагича белгилаш мумкин:

¹⁹ Ваққосова Д.В. Ўзбек тилидаги анемонимларнинг семантик таҳлили : Филол. фанл. номз. ...дисс. автореф. –Фарғона, 2005. - Б.7.

алдаш белгисининг кучлигига кўра даражалар

алдамчи	товламачи	фирибгар	қаллоб
1	2	3	4

(шакл иловада берилган)

Диссертациянинг «Белги ифодаловчи лексемаларда синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати» деб номланган учинчи бобида белги ифодаловчи лексемалардаги синонимик қаторларда градуонимиянинг намоён бўлиши тадқиқ этилган.

«Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да белги ифодаловчи лексемалардаги синонимик қаторлар сони 149 тани ташкил этади. Ушбу синонимик қаторлар семантик жиҳатдан таҳлил қилинганда, уларнинг 81тасида градуонимик муносабатга киришиш имконияти мавжудлиги аниқланди. 81та белги ифодаловчи лексемалар синонимик қаторидаги лексемаларнинг интеграл, яъни аташ (денотатив) семалари айнан бир хил, дифференциал, яъни ифода (коннотатив) семалари эса фарқлилик ҳолатида эканлиги кузатилади. Ана шу фарқлилик ҳолатига асосланиб, уларда градуонимиянинг намоён бўлишини қуйидагича белгилаш мумкин: *яхши*, *дуруст*, *тузук*, *бинойи*, *ажабтовур*, *қойилмақом*²⁰ синонимик қаторини таҳлил қилганимизда, айти қатордаги лексемаларнинг аташ семаларини қуйидагича кўрсатиш мумкин: 1) `белги`; 2) `барқарор белги`; 3) `сифат белги`; 4) `шахсий баҳо`, `ижобий`; 5) `ички – ташқи`. Юқоридаги синонимик қатордаги барча сўзлар учун аташ семалари умумийдир. Бироқ коннотатив семалар эса белгининг меъёрдан кам ёки ортиқлиги билан фарқланади. Яъни *яхши* лексемасида белги меъёрда, *дуруст* лексемасида белги меъёрдан бир поғона кам, *тузук* лексемасида белги меъёрдан икки поғона кам бўлса, *ажабтовур* лексемасида эса, аксинча, белги меъёрдан бир поғона баланд, *қойилмақом* лексемасида белги меъёрдан икки поғона юқорида ифодаланади. Айти синонимик қатордаги аъзолар коннотатив сема доирасида, яъни кучайиб бориш белгисига кўра фарқланиб, градуонимияни юзага келтирмоқда.

Натижада, юқорида берилган СҚидаги сўзлар қуйидагича даражаланиш қаторини ҳосил қилади:

белги – хусусиятни ижобий белгилаш даражалари

дуруст	тузук	яхши	ажабтовур	қойилмақом
1	2	3	4	5

(шакл иловада берилган)

Хусусият билдирувчи синонимик қаторлар «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да 36 тани ташкил этади. Ушбу 36 та СҚдан 21 тасида градуонимия ҳодисаси воқеланган. Масалан, `иш-ҳаракатни нормал бажариш, уйдлаш қобилияти йўқ, эпчилликнинг акси` семемасини изоҳловчи *лапашанг*, *лаванд (лаванг)*, *эпашанг*, *бўшанг*, *ландавур*, *ношуд*, *сўтак*, *бўш-баёв*, *латта* синонимик қаторидаги лексемалар дифференциал семаси асосида фарқланади.

²⁰ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1976. - Б. 239.

Юқоридаги СҚидаги лексемаларнинг лексик маъносига диққат қилинса, `ишни, гапни уйдлаш қобилияти йўқлиги даражасида қисман экспрессивлик белгисига кўра фарқланишини кўриш мумкин. Мазкур СҚдаги *бўш-баёв* лексемаси *бўшанг* лексемасидан, *ношуд* лексемаси *лапашанг* лексемасидан, *лаванд/эпашанг* лексемалари эса *ландавур* ҳамда *латта* лексемаларидан `ишни, гапни уйдлай олмаслик` белгиси юқорига томон ўсиш натижасида даражаланиш ҳолатини ташкил этган. Шунинг учун ҳам ушбу синонимик қатордаги лексемаларнинг озлик-кўплик белгисига кўра ўзаро фарқланишига асосланиб, уларда градуонимиянинг намоён бўлишини қуйидагича белгилаш мумкин:

`ишни, гапни уйдлаш қобилияти йўқлиги` даражалари

бўш-баёв	бўшанг	ношуд	лапашанг	лаванд	ландавур	латта
1	2	3	4	5	6	7

(шакл иловада берилган)

Ҳолат билдирувчи лексемалар синонимик қаторлари «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да 71 тани ташкил этади. Ушбу 71 та СҚдан 35 тасида дифференциал семаларига кўра градуонимия намоён бўлади. Масалан, `куч-қуввати нормал даражадан ортиқ, кучсизнинг акси` семемали *кучли*, *бақувват*, *забардаст* лексемаларининг лексик маъноларида `куч-қувватининг қай даражада ортиқлиги` белгиси *кучли* лексемасида `нисбатан ортиқ` бўлса, *бақувват* лексемасида `жисмоний кучнинг ортиқлиги`, *забардаст* лексемасида `куч-қувват нормал даражадан ўта ортиқлиги`ни, яъни `кудратли` эканлигини ифодаламоқда. Шунга кўра айни СҚидаги ҳолат билдирувчи лексемаларда градуонимиянинг намоён бўлиши қуйидагича:

`куч-қувватнинг ортиқлиги` даражалари

кучли	бақувват	забардаст
1	2	3

(шакл иловада берилган)

Шакл-кўриниш билдирувчи лексемалар синонимик қаторлари «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да 29 та бўлиб, ана шу 29 та СҚидан 14 тасидаги лексемалар дифференциал семасига кўра ўзаро фарқланиб, градуонимия ҳодисасининг намоён бўлишини таъминлашга хизмат қилади.

Масалан, `гавдаси катта` семемасида *гавдали*, *жуссали*, *барваста*, *норғул*, *қоматдор*, *барзанги* СҚидаги лексемаларнинг лексик маъноларида эмоционаллик белгисига кўра фарқлилик мавжуд. Ушбу қатордаги лексемалардан *гавдали* лексемасида «гавдасининг катталигини ифодалаш» даражаси эмоционаллик белгисига кўра мўътадил бўлиб, уни меъёрда деб белгилаймиз. *Жуссали* лексемасида белги даражаси эмоционаллик белгисига кўра ижобий оттенкада бўлиб, у меъёрнинг ўнг томонидан жой олади. *Норғул*, *барваста*, *қоматдор* лексемаларида ҳам гавданинг катталигини ифодалаш даражаси эмоционаллик белгисига кўра ижобий муносабатни ифодалаганлиги учун айни лексемалар ҳам меъёрга нисбатан ўнг томондан ўрин олади. *Барзанги* лексемасида эса, аксинча, белги даражаси эмоционаллик белгисига кўра салбий муносабатни ифодалайди. Шунга кўра

ушбу лексемани меъёрнинг чап томонига жойлаштирамиз. Юқоридаги изоҳларга асосланиб, айти СҚдаги лексемаларнинг эмоционаллик белгисига кўра градуонимиянинг ифодаланиши қуйидагича кўринишда бўлади:

«гавданинг катталигини ифодалаш» даражалари

барзанги	гавдали	жуссали	норғул	барваста	қоматдор
-1	меъёрда(0)	+1	+2	+3	+4

(шакл иловада берилган)

Ҳажм-ўлчов билдирувчи синонимик қаторлар «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да 3 та, маза-таъм билдирувчи синонимлар қатори 1 та ҳамда ранг билдирувчи синонимлар қаторининг сони 2 тадан иборат. Ушбу лексик синонимик қаторлар таркибида семантик градуонимия ҳодисаси воқеланар экан, у ўзининг мазмун кўламлари ва шаклланиш воситаларига эга.

ХУЛОСА

1. XX асрнинг 70-йилларидан бошлаб ўзбек тилшунослигида систем-структур оқим шакллана бошлади. Бу оқимнинг асосий мақсадларидан бири тизимни (системани) ташкил этувчи бирликлар орасидаги муносабатларни тадқиқ этишдан иборат эди. Айнан шу даврда компонент таҳлил усули ҳам қўллана бошладики, булар синонимия ҳодисасини янада чуқурроқ ўрганишга замин тайёрлади.

2. Компонент таҳлил усули ёрдамида луғавий маънонинг таркибий қисмларга (семаларга) ажратилиши луғавий синонимиянинг семалар асосида аниқлаш масаласини қўйди, бу ўз навбатида, синонимик қаторлардаги градуонимия ҳодисасини белгилаш имконини беради.

3. Лексик градуонимия бир семик белгининг миқдор ўзгариши асосида шаклланган изчил фарқланишларни акс эттирувчи семантик ҳодисадир. Луғавий даражаланишнинг мазмуний кўламларида бир томонлама йўналиш (*елвизак* → *шабада* → *шамол* → *бўрон* каби), айланувчан (*ёз* → *куз* → *қиш* → *баҳор* → *ёз* каби), марказдан қарама-қарши томонларга йўналиш (*кимса-одам-киши...* - - 0 - + 1) сингари семантик ҳодисаларни кузатишимиз мумкин.

4. Луғавий градуонимия денотатив семаларда (*чақалоқ* → *бола* → *ўспирин* → *йигит* → *чол* каби) ва коннотатив семаларда (*юз* → *бет* → *афт* → *башара* → *турқ* каби) вокеланиши мумкин.

5. Бир умумий семанинг босқичли даражаланиши асосида тузилган қаторни синонимик ё антонимик қатор деб бўлмайди. Аслида бу турдаги семантик қаторда синонимия (айнанлик) ва антонимия (фарқлилик) қоришиқ ҳолда бўлиши мумкин. Анъанавий тилшуносликда фарқлилик кучсиз, айнанлик кучли даражада бўлса, синонимия, фарқлилик кучли (зиддият) ҳолатда бўлса, антонимия деб келинган (масалан, *камбағал* → *ўртаҳол* → *бой*) градуонимик қаторида антонимия ва синонимияни даражали кўринишларини тўғри тавсифлаш мумкин.

6. Ҳозирги даврда антонимиянинг асосини зидлик деб эмас, балки фарқлилик (зиддият фарқлиликнинг кучли даражасидир) деб белгилаш керак. Шу асосдагина градуонимик қатордаги антонимия ва синонимиянинг даражали кўринишларини аниқ изоҳлаш мумкин бўлади.

7. Луғавий синонимик қаторларни градуонимиясиз ва градуонимияли қаторларга ажратиш мумкин. Градуонимиясиз синонимик қаторларда аташ (денотатив) семалари айнан бир бўлиб, ифода (коннотатив) семалари даражаланмаган бўлади. Градуонимияли синонимик қаторларда эса аксинча, ифода (коннотатив) семалар даражаланиш учун хизмат қилади.

8. «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати»да предмет ва предметлик билдирувчи сўзлар доирасида 247 та синонимик қатор бўлса, улардан 69 тасида градуонимия мавжуд. Булар нарса-ҳодиса, белги-хусусият, ҳаракат-ҳолат, воқеа-ҳодиса, ўрин-жой ҳамда шахс каби мавзу гуруҳлари доирасида шаклланган.

9. Белги билдирувчи лексемалар доирасида 149 та синонимик қатордан 81 тасида градуонимия мавжуд. Булар хусусият, ҳолат, шакл-кўриниш, хажм-

ўлчов, маза-таъм ҳамда ранг-тус каби белги билдирувчи мавзу гуруҳларига бирлашади.

10. Градуонимия тил лексик тизимининг шаклланиши, синонимия ва антонимияни ҳосил қилиш йўлларида биридир. Масалан, *чақалоқ* → *гўдак* → *бола* → *ўспирин* қаторида эса *чақалоқ-гўдак* муносабатида маъновий яқинлик кучли, фарқлилик кучсиз; *чақалоқ-бола* муносабатида маъновий яқинлик кучсизроқ, фарқлилик эса кучлироқ ва ана шу маъновий яқинлик кучсизланиб, фарқлилик кучайиб боради.

11. Градуонимия лексик, фразеологик, семасиологик ва бошқа тил сатҳларини ўрганишда ўзига хос мезон бўла олади. Унинг умумий афзаллик томонлари белгининг босқичли озайиши ва кўпайиши натижасида синонимик ҳамда антонимик муносабатларни ҳосил қилишдир.

12. Луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабатларини ўрганиш ҳамда атрофлича таҳлил этиш лексик birlikлар мажмуасининг қай йўсинда ўзаро боғланиб, бир бутун микросистемага айланганлигини изоҳлаб беради.

**SCIENTIFIC COUNCIL NUMBER 27.06.2017.FIL.05.02 ON
AWARD OF SCIENTIFIC DEGREE PhD AT
FERGANA STATE UNIVERSITY**

KOKAND STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

RAHMONOV GAFFORJON RUZMATOVICH

**THE INTERRELATION BETWEEN LEXICAL SYNONYMY AND
GRADUONYMY IN THE UZBEK LANGUAGE**

10.00.01- the Uzbek language

**THE ABSTRACT OF THE DISSERTATION OF DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON PHILOLOGY**

Fergana – 2018

The theme of the dissertation of Doctor of Philosophy (PhD) is registered by the number B2018.1.Fil/PhD.387 at the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the republic of Uzbekistan.

The dissertation was conducted at the Uzbek language department of Kokand state pedagogical institute.

The abstract of the dissertation was posted in three languages (Uzbek, Russian, English (resume)) on the website (www.fdu.uz) of Fergana state university and on information-educational portal «ZiyoNET» (www.ziynet.uz).

Scientific supervisor: **Mahmudov Nizomiddin Mamadalievich**
Doctor of Philology sciences, Professor

Official opponents: **Muminov Sidiqjon Mirsobirovich,**
Doctor of Philological sciences, Professor

Kadirov Ziyoidin Mamadalievich
Candidate of Philological sciences, Docent

Leading organisation: **Namangan State University**

The defence of the dissertation will be held on «___» _____ 2018 at ____ o'clock at the meeting of the Scientific Council number PhD.27.06.2017.Fil.05.02 on award of scientific degree on Philology at Fergana state university (Address: 100151, 19, Murabbiylar Street, Fergana city. Tel: (99873) 244-66-02; Fax: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

The dissertation is available at the Information resource centre of Fergana state university (registered by the number ____). (Address: 100151, 19, Murabbiylar Street, Fergana city. Tel: (99873) 244-71-28.

The abstract of the dissertation was distributed on «___» _____ 2018.
(register of protocol № _____ on «___» _____ 2018).

M.Kh.Hakimov

Head of the Scientific Council on award of scientific degree Doctor of philology, professor

M.T.Zokirov

Scientific secretary of the Scientific Council on award of scientific degree Candidate of Philology, docent

A.Mamajonov

Head of the scientific seminar at the scientific Council on award of scientific degree Doctor of Philology, professor

INTRODUCTION (annotation of PhD dissertation)

Actuality and necessity of the theme of the dissertation. In the world linguistics conducting linguistic researches depending on the laws of objective world and mind is becoming the demand of the time. It is known that the things and events in the objective universe are constantly in changes. Therefore, they are tightly connected with the transition of quantity changes to quality changes and the phenomenon of negation. Of course these processes and relations reflect in human mind and language. The concepts formed on the basis of objective things and their features, making one concept from other ones, the identity and distinction in them make the foundation of language synonymy and graduonymy. Therefore, in the late linguistics semantic relationships between the words have broadened, not being limited by studying the phenomena of synonymy and antonymy, it has been noted that there is a semantic relation such as graduonymy in the language-lexic system too.

In the world linguistics the development of the new trends investigating the tight relationship of the language with speech, society, culture, national mind and even with artificial intellect is setting important tasks before the science. From the second half of XX century the formal features of the language units as well as their inner meaning features began to attract the attention of researchers. Especially, in linguistics there are researches related to the comparative analysis of the constructions expressing the relation of Identity and distinction in the semantics of lexeme. The expression of the lexemes performing the relation of Identity and distinction, which were built on the basis of the interaction of complex condition as a functional-semantic category, by means of what kind of linguistic devices and their complete study by semasiological aspect bring out the necessity of researching as an important problem.

Today, in the process of carrying out the reforms in the socio-political, cultural-educational fields a number of new tasks are being assigned before the Uzbek linguistics. «Today we are passing through the way of innovational development aimed to totally innovate all the fields of state and society. It is not without reason, of course. Because who will win in the present time developing rapidly? The state which is relied on the new ideas and innovations will win»¹. The present time highlights the problem of enriching the Uzbek linguistics with new research methods. The increase of attention to the semantics of the language units makes necessary to investigate the vocabulary of the language on the basis of generality, privacy and the language-speech dichotomy. And this shows the actuality of studying the problem of semantic gradation among the words (graduonymy) and its relation with its adjacent lexical synonymy.

This dissertation serves in a certain degree to fulfil the tasks assigned in the decree ПФ-4947 of the President of the Republic of Uzbekistan on February 7, 2017 «About the strategy of Actions for developing the Republic of Uzbekistan»,

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси //Халқ сўзи. – Тошкент, 2017, 23 декабрь, №258.

the decree ПФ-4958 on February 16, 2017 «About improving the education after High educational establishment»; the decision ПК-2909 on April, 2017 «About the measures of developing the high education system, the decision ВМК-304 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on May 22, 2017 « About improving the education after High educational establishment» and other related legal documents.

The link of the research with the priority areas of science and technology development of the Republic. This research was done appropriate to the priority trend of science and technology development of the Republic I. «Forming the system of innovational ideas in socially, legally, economically, culturally, spiritually developing the informational society and democratic state and the ways of carrying them out ».

Degree of study of the problem. In the world linguistics the research conducted on the basis of the problem of noting the existence of the relations of semantic gradation among words was first noted in the theories of the linguists such as O.Espersen, L.B.Sherba, S.D.Kasnelson, O.S.Axmanova, V.G.Gak, V.M.Solntsev, Yu.D.Apresyan, Y.S.Stepanov, N.I.Kondakov, F. де Saussure and later A.A. Ufimseva, L.A.Novikov, E.Sepir, EN.Miller ² and other linguists developed this theory again.

In the Uzbek linguistics too in this field there are investigations of Sh. Rahmatullaev, R.Yunusov, E.Kilichev, E.Begmatov, H.Nematov, A.Nurmonov, R.Rasulov, O.Bozorov, S.Giyosov, R.Safarova, D.Khujaeva, Sh.Orifjonova, L.Khudoyberdieva, N.Shirnova, J.DJumabaeva and other researchers³.

² Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. - С.375; Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. - Л., 1958. - С. 35-36; Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М.-Л.:Наука, 1965. - С. 81-83; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: СЭ, 1966.- С.369; Гак В.Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова. - М., 1971. Т. 1.- С.95; Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.: Наука,1971. - С.45; Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - М.: Наука, 1974.- С.368; Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Учебное пособие. – М., 1975. – С. 38; Кондаков Н.И. Логический словарь – справочник. Второе исправленное дополненное издание. –М.: Наука, 1975. -С. 596; Соссюр. Ф.Д. Труды по языкознанию. - М., 1977. -С.141; Уфимцева А.А. Аспекты семантических исследований. -М:Наука, 1980. -С.356; Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: ВШ, 1982. - С.116; Сепир Э. Градуирование. НЗЛ. Выпуск XVI лингвистическая парадигма. – М., 1985. – С. 504; Миллер Э.Н. Содержательные функциональные основания единства антонимии номинативных единиц // Филологические науки.-М., 1987. №6. - С. 44-49.

³Рахматуллаев Ш. Семик таҳлил ва лексик синонимияни таърифлаш масаласи //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1979. №5. - Б. 55; Юнусов Р. Полисемия и синонимия имен существительных места в современном узбекском литературном языке: Автореф дисс...канд. филол. наук.-Ташкент, 1974. - Б.18; Гиясов С. Т. Семантическая структура и компонентный анализ качественных прилагательных узбекского языка: АКД-Т., 1983; Бегматов Э., Нейматов Х, ва Расулов Р. Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси (систем лексикология тезислари) // Ўзбек тили ва адабиёти. 1989. № 6. - Б. 35-50; Сафарова Р. Гипонимия в узбекском языке: Автореф... канд. филол. наук. –Т., 1980; Орифжонова Ш. Ўзбек тилида дуғавий градуонимия: Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. –Тошкент, 1996; Хўжаева Д.Ш. Ўзбек тилида эпитет: Филол.фанл.номз....дисс. автореф – Тошкент, 1996; Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол. фанл. докт. ...дисс. автореф. –Тошкент, 1997; Шамсиддинов Х. Ўзбек тилида сўзларнинг функционал-семантик синонимлари: Филол. фанл. докт. ...дисс. автореф. –Тошкент, 1999; Худойбердиева Л.С.Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг даражаланиши: Филол. фанл. номз. ...дисс. автореф. –Тошкент, 2003; Ширинова.Н. Ўзбек тилида предметлик ва белги- хусусият маъноларини фарқлаш воситалари: Филол. фанл. номз. ...дисс. автореф. –Тошкент, 2009; ДЖумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик градуонимия: Филол. фанл. докт.дисс. автореф. –Тошкент, 2016.

Although the problem of lexical synonymy was studied typologically⁴, in the Uzbek linguistics the interaction of the lexemes in the synonymic line with the phenomenon of graduonymy has not been tightly studied in a monographic way.

Connection of the theme of the research with the scientific-research works of the higher educational institution, where the dissertation is conducted. The research work was conducted appropriate to the scientific-research works plan of Kokand state pedagogical institute in the sphere of the project on the theme «System research of the Uzbek language».

The aim of the research contains the study of the opportunities how the lexical synonymy, which was completely studied, comes into relation with the phenomenon of semantic gradation among the words (graduonymy) in the Uzbek language.

The tasks of the research:

- to describe the traditional and modern interpretation of synonymy;
- to define the existence of identity and distinction in the semantics of lexeme;
- to prove that the distinction in the synonymic line is the factor making graduonymy;
- to note the relative Independence and composition of lexical synonymy and graduonymy;
- to show and explain the existence of the phenomenon of graduonymy in the semantic components of the synonymic line denoting thins and sign;

The object of the research as the object of the research the lexical units in the «Explanatory dictionary of synonyms in the Uzbek language»⁵ and «Explanatory dictionary of the Uzbek language»⁶ were used.

The subject of the research is the features of identity and distinction of the lexical synonyms in the Uzbek language.

Methods of the research. Methodological basis of the dissertation comprises the transition of quantity change of a dialectics to quality change, the laws of negation, the concepts like the whole-piece, form-meaning, commonness-privateness, essence and phenomenon, opportunity and reality, reason and consequence. The achievement related to semantic analysis gained in the linguistics up to now served as a theoretical source for the research. The meaning of the work was clarified by the methods of system-structure, component, opposition and descriptive methods.

Scientific novelty of the research is the followings:

Semantic-structure features of lexical synonymy such as graduonimic, identity and distinction in the Uzbek language was revealed;

The differential semas in lexical synonyms were defined, their connection with the phenomenon of semantic gradation among the words was explained;

Comparative independence and composition of lexical synonymy (equivalence) with the phenomenon of graduonymy (gradation) was defined;

⁴ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1974.- Б.307.

⁵Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1974.- Б.307.

⁶Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I,II,III,IV,V-том. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.

The existence of graduonymic relations together with the synonymic relations in the semantic system of words was proven;

The formation of denotative and connotative semas on the basis of quantity changes in graduonymy was revealed;

Graduonymic features of the synonymic lines denoting things and sign were defined.

Practical results of the research.

The dissertation materials could be used in giving lectures on the subjects as the Theory of Linguistics, Semasiology, Modern Uzbek language, for organizing special courses and seminars, for improving the textbooks, manuals and practical recommendations as well for the students of Philology;

The research materials and conclusions will serve to enrich the theoretical basis of synonymy, graduonymy and semantics.

Reliability of the research results is explained by that the conclusions were made coming out of the nature of the Uzbek language, the objectiveness of the materials methodological perfection of the base of the research and also, exactness of the problem.

Scientific and practical significance of the research results. The materials and conclusions of the dissertation will serve to improve the theory of synonymy more again to study the semantics of synonymic lines in detail, to improve the new opinions about graduonymy to give effective results of approaching to the language units from the point of view of identity and distinction

Practical significance of the dissertation is that they function as methodology for the researcher of the semantic relation among the words, and help to create new type of synonymic and graduonymic dictionaries. And also, the dissertation materials can be used in teaching the subjects as Theory of Linguistics, Modern Uzbek language, Semasiology at the philological faculties of higher educational establishments, in organizing special courses and seminars and in creating textbooks and manuals.

Implementation of the research results. The results of researching the interrelation between lexical synonymy and graduonymy:

The materials about the interrelation between lexical synonymy and graduonymy in the Uzbek language were used in «Developing principles of the Uzbek language lexis and terminology» multi volumed «Explanatory dictionary of the Uzbek language» of fundamental scientific research project in Latin alphabet (Report № 3/1255-988) As a result the dictionary was used in clarifying the semantics of lexemes;

The author's theoretical conclusions about graduonymic units were used in the innovational scientific research project «Opposition in semantic development of a word. Explanatory dictionary of enantiosemic words in Uzbek (Report № 3/1255-988). As a result the explanation of the meanings of enantiosemic units was scientifically proven;

The materials on studying the interrelation between lexical synonymy and graduonymy in the Uzbek language were widely used in making the script of the programs such as «Adabiy muhit» (Literary condition), «Qadriyat» (Values) and

«Ma'naviyat – qalb ko'zgusi» (Spirituality is the mirror of soul) of Fergana teleradiocompany in 2018. (Report №22 of Fergana teleradiocompany). As a result the materials prepared for those programs were enriched on the basis of new ideas.

Approbation of research results. The research results were announced in 23 scientific-practical conferences, and 2 international conferences as a lecture and got approval.

Publication of research results. On the theme of the dissertation 28 scientific works, particularly, 3 articles in the scientific journals recommended by the Supreme attestation commission of the Republic of Uzbekistan to publish the main results of the doctoral dissertations, in particular, 2 of them were published in the republican and 1 was published in foreign journals.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of introduction, three chapters, general conclusions, the list of used literatures and appendixes. The total volume of the dissertation is 125 pages.

MAIN CONCEPT OF THE DISSERTATION

In Introduction actuality and necessity of the dissertation was grounded, the aim and tasks, the object and subject of the research were clarified, its appropriateness to priority areas of science and technology development of the Republic was shown, scientific novelty and practical significance of the research were stated, scientific and practical significance of the research results was revealed, the information about the implementation of the research results into practice, published works and the structure of the dissertation was given.

In the first chapter of the work called «**Identity and distinction in lexic semantic system**» the questions such as describing synonymy on the basis of sema by the component semantic analysis of lexeme, defining Identity and distinction in the synonymic line and depending on this distinctions relative independence and composition of synonymy with graduonymy were studied.

In the world linguistics the research conducted on the basis of the problem of noting the existence of the relations of semantic gradation among words was first noted in the theories of the linguists such as O.Espersen, L.B.Sherba, S.D.Kasnelson, O.S.Axmanova, V.G.Gak, V.M.Solntsev, Yu.D.Apresyan, Y.S.Stepanov, N.I.Kondakov, F. де Saussure and later A.A. Ufimseva, L.A.Novikov, E.Sepir, EN.Miller⁷ and other linguists developed this theory again.

⁷ Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. - С.375; Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. - Л., 1958. - С. 35-36; Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М.-Л.:Наука, 1965. - С. 81-83; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: СЭ, 1966. - С.369; Гак В.Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова. - М., 1971. Т. 1.- С.95; Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.: Наука, 1971. - С.45; Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - М.:Наука, 1974.- С.368; Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Учебное пособие. – М., 1975. - С38; Кондаков Н.И. Логический словарь – справочник. Второе исправленное дополненное издание. –М.: Наука, 1975. -С. 596; Соссюр. Ф.Д. Труды по языкознанию. - М., 1977. -С.141; Уфимцева А.А. Аспекты семантических исследований. - М.:Наука, 1980. - С.356; Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: ВШ, 1982. - С.116; Сепир Э. Градуирование. НЗЛ. Выпуск XVI лингвистическая парадигма. – М., 1985. – С. 504; Миллер Э.Н. Содержательные функциональные основания единства антонимии номинативных единиц.// Филологические науки.-М., 1987. №6. - С. 44-49.

Differential-semantic method is being used more active in linguistics in the recent. Accordingly, as a lexical unit the word is used as «lexeme», lexical meaning is used as «semema» and the component of lexical meaning is used as «sema». Therefore, A.Hojiev said, sema contains the contents of semema⁸ and the Russian linguist L.A.Novikov said the unit of semas comprise the meaning of sememas⁹. It is obvious that both of the ideas are logically close to each other.

Component analysis of the semantics of lexeme reveals full meaning of the semas of each lexeme, and by approaching it from the view point of lexical synonymy it reveals the full linguistic meaning of lexical synonymy.

From the view point of dialectical theory, changing is special not only to the meaning but also the sound of the word, depending on it, the emergence of new forms is natural.

Since, an object consists of the units of meaning and form, or if it is necessary to form the sets of different words or things by quantity, then the fundamental of making plurality of things or words should be searched in the opportunities of the above mentioned gradual proportional parts to come into contact, relations, combinations.¹⁰

Identity is a case that a thing is equal to itself, the equality of certain form and meaning in measuring its certain quality and quantity features. The identity of the word is defined by its equality to itself and difference from other things. The equality of a thing to itself is an identical connection, relation that this relationship is seen when a thing is emerged in several types.

Distinction is a case that a thing performs relatively strange features in the result of the increase and development of tiny changes in the sphere of identity.

Distinction has relatively a wide range. It is a middle formation that connected with identity on one side and with contradiction (difference, already turned into another thing) on the other side. The language units connected with synonymy and polysemy can be example for it.¹¹

So, our above mentioned opinions prove the ideas of Ferdinand de Saussure's, one of the founders of system structural linguistics, that language is around identity and distinction, one of them is the opposite of the other¹².

In linguistics the ideas about general ways like gradation, that is syntactic (contextual) intensity, rise(climax) or weakening (anticlimax)¹³, what's more, the opinions about that a certain sign in language units and system can reflect by gradualness or intermediation on the basis of decrease and increase in quantity are met from quite long.¹⁴ A serious approach to this phenomenon in lexicology began

⁸ Хожиев А. Семасиология. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. -Б.307.

⁹ Новиков Л.А. Семантика русского языка, - М.: В.Ш, 1982, - С.116.

¹⁰ Кондаков Н.И. Логический словарь – справочник. – М: Наука, 1975.- С. 596.

¹¹ Раҳматуллаев Ш. Семик таҳлил ва лексик синонимияни таърифлаш масаласи //Ўзбек тили ва адабиёти. 1979. №5. - Б. 55.

¹² Соссюр Ф.Д. Труды по языкознанию. - М., 1977. - С.141.

¹³ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М., 1966. - С. 112-197.

¹⁴ Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. - С.375; Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. - Л., 1958. С. - 35-36; Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М., - Л., 1965. - С. 81-83; Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. –М.,1971.- С.45; Степанов

with an article «Lexical microsemema and its research methods (thesis of system lexicology)»¹⁵ by E.Begmatov, H.Nematov and R.Rasulov. Thereupon, the first opinions about lexical graduonymy began to appear.¹⁶ Depending on these opinions a number of questions such as the nature of graduonymy, its role in the language system, its difference from parallel phenomena or similarity to them have been already solved in our linguistics lately.¹⁷

Lexical gradation is particular to the semantic structure of lexemes and phrases that in each independent semema there is a general sema expressing minority and majority of a sign in one type. In reality graduonymic line of lexical units will come out from the uniqueness of the sign related to this sema to two or more lexemes and phrases.

The uniqueness of lexical graduonymy comes out by the semantic signs of lexical and phraseological units. In other words, lexical graduonymy depends on denotative and connotative semas. Denotative and connotative signs are represented different changes in the semantic types of lexical units. The linguist O.Bozorov mentioned that these changes are connected with the occurrence of lexical graduonymy in different quantity and quality range in lexical-phraseological system.¹⁸ In our opinion, in studying lexical graduonymy denotative and connotative meanings, that is the types of semas which are the components of lexical meaning should be depended on.

Until graduonymy was distinguished in linguistics as an individual form of semantic relationships among words, the words representing the sign by degrees had been studied within the sphere of synonymy. Of course, as the phenomenon of graduonymy hadn't been specially separated, the words representing their meanings by degrees were often distributed into different synonymic groups. There are real reasons of it. Because synonyms include the words whose meanings close to each other as possible. That's why the synonym of the word «bola(child)» can be only the words «farzand» and «zurriyod». It is difficult of course to connect the words «chaqaloq(baby)», «ninni(baby(children's speech))», «go'dak(infant)», «o'spirin (teenager)», «yigit/qiz(young boys and girls)» with the word «bola (child)» by synonymic relations. Therefore the words making the line of gradation were out of the group of synonyms in many cases and were explained in the dictionaries as separate words. It should be separately mentioned that as the language is a system, then making a dictionary has a system nature too, and there is no word (lexeme) in the language that doesn't take place in certain lexical

Ю. С. Основы общего языкознания. Учебное пособие. – М., 1975. - С. 38; Нигматов Х. Включенное третье в морфологической системе тюркских языков (к постановке вопроса) //Сов. Тюркология. –М., 1976. №3. -С.32.

¹⁵ Бегматов Э., Нематов Х. ва Расулов Р. Лексик микросемема ва унинг тадқиқ методикаси.// Ўзбек тили ва адабиёти. 1989. № 6. - Б. 35-50.

¹⁶ Сафарова Р. Гипонимия в узбекском языке: Автореф... канд. филол. наук. –Т., 1980; Орифжонова Ш.

Ўзбек тилида дуғавий градуонимия: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 1996.

¹⁷ Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 1996; Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол. фанл. докт. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 1997; Худойбердиева Л.С.Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг даражаланиши: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 2003; Ширинова.Н. Ўзбек тилида предметлик ва белги- хусусият маъноларини фарқлаш воситалари: Филол. фанл. номз. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 2009; Джумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик градуонимия: Филол. фанл. докт. ...дисс. афтореф. –Тошкент, 2016.

¹⁸ Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: - Тошкент: Фан, 1995.- Б.71.

paradigms. Because, the basic factor of separating synonyms, uniting the words in synonymic paradigms are the identity of things, events, phenomena, signs and features represented by the synonymous words.

In uniting the synonymic lines the leading factor synonymic paradigm words have one common denotation, it is differentiated in its paradigm mainly by stylistic colours and usage, and the words in graduonymic paradigm name various denotations, but the difference between these denotations is not in their quality, but in their quantity determinations. The quality difference between the denotations naming the lexical graduonymic paradigm words is the result of transformation of quantity changes into quality changes.

The members of the words paradigm connected with graduonymic relations are connected with increasing or decreasing of a certain sign in various denotations in different quantity. At one look it seems that the border between synonymy and graduonymy is exact – if the denotations are the same it is synonymy, if the quantity of quality signs of denotations are different it is graduonymy. For example, in the sema of increasing the sign of flow and size in the graduonymic paradigms such as *jo'yak(furrow) → ariq(ditch) → o'qariq(main canal) → soy(stream) → kanal(canal) → daryo (river)* the sign of flow is very little – *jo'yak(furrow)*, the sign of flow is little – *ariq(ditch)*, the sign of flow is bigger than *ariq(ditch)* – *o'qariq(main canal)*, the sign of flow is bigger again than *ariq(ditch)* – *kanal(canal)* and so on.

Although synonymic and graduonymic lexical paradigms cross or come across at certain points, they are not the same phenomenon. Synonymy relies mainly on the differences between expressive and functional semas in the word meaning, and graduonymy relies on separating graduonymic lexical paradigms, quality distinctions related to the quantity determinations in the denotative semas of words. Therefore the parallel words in the graduonymic line can come into synonymic relationships.

The secon chapter of the dissertation «**Interrelation between synonymy and graduonymy in the lexemes representing name**» is dedicated to the occurrence of graduonymy in the synonymic lines in the lexemes representing paradigmatic relation name in the lexical meanings of the word.

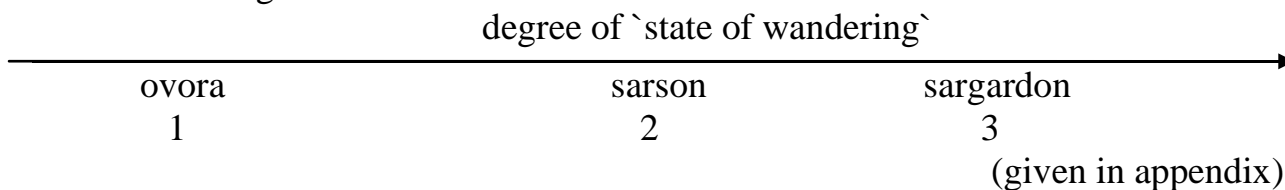
Synonymy is based on the identical, close or similar meaning, graduonymy is based on the distinctions. So, synonymy and graduonymy are strongly differentiated. However, there is a semantic relation between them. How does this semantic relation occur? In reality as it is possible to use the second synonym word contextually instead of one of the synonyms, it is not possible to do that in graduonyms which are based on the denotative meaning, but in all cases the difference of gradation between graduonyms can be strong or weak. In such cases similarity in the sememas increases and it causes semantic closeness (not identity as in synonyms) that as a result they can be used instead of one another on account of contextual factors. Thus, it is necessary to realize the inner distinctions of interchange in the sphere of synonymy and graduonymy, on the other hand, in such cases the increase of similarity between graduonymic and synonymic pairs, and even contiguity of these two linguistic phenomena must be taken into account.

However, synonymy and graduonymy should always be considered from the view point of identity and distinction which is the main factor of their formation. The crossing point of these two semantic phenomena as mediatorial phenomena should be interpreted on the basis of gradual change of dialectical identity to distinction, distinction to identity. The delicate differences related to gradation in such synonymy and cannot break the identity (such as *ovora*→*sarson*→*sargardon*, *yuz*→*bet*→*aft*→*bashara*→*turq*¹⁹) are told by the linguist O. Bozorov that actually such semantic phenomenon is the peripheral sign of graduonymy (involvement, joining of graduonymy or antonymy in synonymy) not synonymy²⁰. We are also agree with O.Bozorov. In fact, the delicate gradations in the sphere of connotation are in the bosom of identity, they prepare opportunity for synonymy to activate in speech and on this base they are considered to be additional features of synonymy. This mutual connection and corporation of identity and distinction, is the appearance of a synonymic feature in lexical level that is going into graduonymy as a secondary feature. Such kind of phenomenon can be seen not in absolute synonymic line, but in the semantic synonymic line. Because, in the semantic synonyms words can not be fully the same by their some lexical meanings. Despite they don't have strong distinction as in the graduonymic lines, it can be seen that they have similarity or closeness. Because these lexical meanings are distinguished by expressiveness, emotiveness and stylistic features. Particularly, denotative semas make the nominal contents of the word. They are logical-semantic meanings made by intelligence or language thought, that their entire system creates the main meaning of the word, - claims the linguist O.Bozorov. Connotative semas are additional meanings to denotative meanings accompanying in different features like subjectiveness, (socialness), stylisticalness, emotiveness, expressiveness and original meaning (presuppositiveness). Below we will give a glance, first of all, at how graduonymy occurs in the synonymic lines in the sphere of semantic units – nominal lexemes on the basis of the gradation of above mentioned features, that's the gradation of denotative and connotative semas. In «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language» the number of synonymic lines in nominal lexemes is 287. While analyzing these synonymic lines we defined that 53 of them can have a relationship with graduonymy. In the 53 lexemes in these synonymic lines it was observed that the nominative (denotative) semas are the same, and the the expressive (connotative) semas are different. For instance, when we analyzed the synonymic line *ovora*(*vagrant*), *sarson*(*oucast*), *sargardon*(*adrift*), the nominative semas of the words in this line can be shown as in the followings: 1. State, 2. Physical state, 3. State of wandering, 4. State of adrift or astray. These nominative semas are general for all the words in the synonymic line above. The connotative sema is distinguished by the state above the norm. That is, in the lexeme *ovora* (*vagrant*) the state is normal, in the lexeme *sarson* (*oucast*) the sate is one level above the norm, and in the lexeme *sargardon* (*adrift*) the state is twice as much above the norm.

¹⁹ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати- Тошкент: Ўқитувчи. 1974. – Б.307

²⁰ Бозоров О. Градуонимиянинг антонимия ва синонимияни шакллантиришдаги ўрни.// Ўзбек тили ва адабиёти. 1996. №2. - Б.62-64.

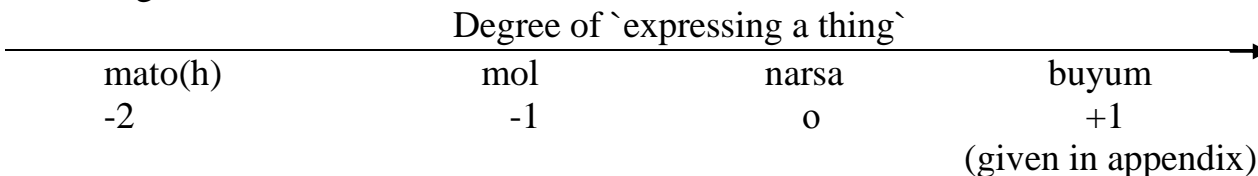
Thus, the words in this synonymic line in the sphere of connotative sema, that is, according to the feature of expressiveness, represent graduonymy in themselves. Therefore, the graduonymic position of the lexemes in this synonymic line is set as in the following.

In the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language» there are 18 synonymic lines of denotative lexemes of things. According to our observations, we can see the phenomenon of graduonymy only in the 7 of these 18 denotative lexemes of things.

Two or more words comprising semantic synonyms in the synonymic line are distinguished according to the expression size in their lexical meanings, pragmatic semas and stylistic aspects. For example, the synonymic lines *buyum*, *narsa*, *mol*, *mato(h)* are distinguished by their pragmatic semas, the synonymic lines *bezak*, *ziynat*, *hasham* are distinguished by expression size, the synonymic lines *osmon*, *ko'k*, *gardun;pul*, *aqcha*, *mullajiring*, *yakan;sovg'a*, *hadya*, *tortiq;khat*, *noma*, *maktub* are distinguished by their stylistic aspects. In these synonymic lines graduonymic feature is not seen fully like in those nihol(sprout) → ko'chat (transplant) → daraxt (tree); kulba (shelter) → uy (home) → hovli (house) but it can be seen partially. For example, if we analyze the synonymic line *buyum*, *narsa*, *mol*, *mato(h)* in the semema «a necessary thing (used) in the household» we can observe that the lexemes in this synonymic line are distinguished by their emotive meanings (features). We can see that in this semantic line the lexeme *narsa(thing)* has a normal emotive feature, in the lexeme *buyum* emotiveness passes to personal positive attitude, in the lexeme *mol* emotiveness passes to negative attitude at one level from the norm, and in the lexeme *mato(h)* the meaning (emotiveness) passes to the negative attitude two level above the norm.

So, the lexemes in this synonymic line are distinguished by their pragmatic semas, therefore, the representation of graduonymy in them can be seen as in the followings.

In the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language» we can see more that 200 synonymic lines under archisema of event. When analyzing these synonymic lines distinguishing into groups by the denotation of sign-feature, action, state, event and place it was defined that 14 of the 38 synonymic lines denoting sign and feature, 29 of the 90 synonymic lines denoting action and state, 8 of the 30 synonymic lines denoting events, 2 of the 12 synonymic lines denoting place can be differentiated on the basis of differential semas and can have the opportunity of representing the phenomenon of graduonymy.

By semantically analyzing the synonymic line denoting the denotation of event from the synonymic line under archisema of event, the representation of graduonymy in them is given below as an example. For example, in the sema «horizontal movement of weather flow» *shamol, shabada, yel, sabo* (*wind, breeze*) synonymic line is given. The integral sema of the lexemes in this synonymic line is the same, they are also differentiated by their differential sema. In the lexemes *Shamol* and *yel* the speed of blowing is normal, in the lexeme *shabada* the speed of blowing is one level below the norm, and in the lexeme *sabo* the speed of blowing is twice below the norm. If this synonymic line is turned into graduonymic line, the lexemes *bo'ron, dovul, to'fon* (*storm, tempest, typhoon*) should also be included. Then, we can see the speed of blowing in these lexemes is above the norm. The linguist D.V.Vaqqosova separates the gradation on the basis of action (movement) as *shabada*(breeze) → *shamol*(wind) → *bo'ron* (storm) → *dovul*(tempest). She claimed that if the lexeme *Shabada* is compared to the lexeme *shamol*, they are distinguished by a number of semas as «natural phenomenon», «moving», «blowing»²¹. Thus, the phenomenon of graduonymy in the synonymic line united under the archisema of this «natural phenomenon» is as in the following:

Degree of `speed of blowing` →			
sabo	shabada	yel	shamol
1	2	3	4

(given in the appendix)

There are 59 synonymic line of lexemes denoting person in the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language». The integral semas of these 59 lexemes denoting person are the same, that is, general, and their differential semas are seen in the individual meaning of each word in these lines.

For example, in the sema «a person who acts for his sake by deceiving, fraud and deception» for all the words in the synonymic line *aldamchi*(*deceiver*),*qallob* (*fraud*),*tovlamachi*(*swindler*) the denotative semas are general, that is, «master of deceiving». And the connotative semas are distinguished by the fact that deceiving is above the norm. That is, in the lexeme *aldamchi* (*deceiver*) inclination to deceive or cheat is normal, in the lexeme *tovlamachi*(*fraud*) one level above the norm, because in it deceiving is carried out by frightening. In the lexeme *Firibgar* (*swindler*) inclination to deceive is two level above the norm, because in it deceiving is carried out by trickery, deception, and in the lexeme *qallob* (*fraud*) inclination to deceive is three level above the norm because deceiving is carried out by different tricks and cheats. So, all the members in this synonymic line form graduonymy in themselves according to their feature of expressiveness.

Thus, graduonymy in this synonymic line is as in the following:

degree of `according to the strength of deceiving` →			
aldamchi	tovlamachi	firibgar	qallob
1	2	3	4

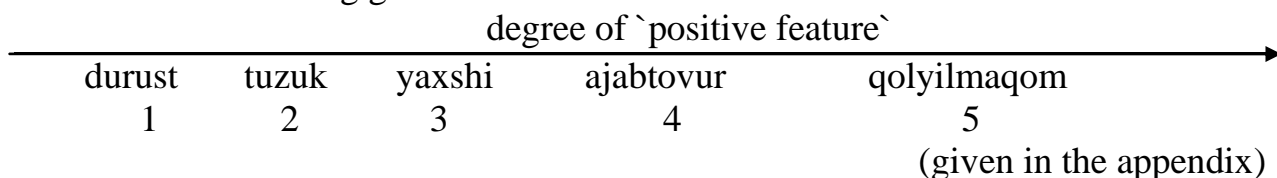
(given in the appendix)

²¹ Ваққосова Д.В. Ўзбек тилидаги анемонимларнинг семантик таҳлили : Филол. фанл. номз. ...дисс. автореф. –Фарғона, 2005. - Б.7.

Chapter III of the dissertation «**The interrelation of synonymy and graduonymy in the lexemes denoting sign**» is devoted to the occurrence of graduonymy in the synonymic lines of the lexemes denoting sign.

In the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language» there are 149 synonymic lines in the lexemes denoting sign. While semantically analyzing these synonymic lines we defined that 81 of them could come into relationship with graduonymy. It was defined that the integral, that is, nominative (denotative) semas of the lexemes in the synonymic lines of those 81 lexemes denoting sign were the same, the differential, that is, expressive (connotative) semas were distinctive. Depending on this distinction, we assigned the occurrence of graduonymy in them as in the followings. For example, while analyzing the synonymic line *yaxshi, durust, tuzuk, binoyi, ajabtovur, qoyilmaqom*²² the nominative semas of the lexemes in this line can be shown as followings: 1) «sign»; 2) «steady sign»; 3) «quality sign»; 4) «personal evaluation», «positive»; 5) «internal – external». The nominative semas are general for all the words in the above synonymic line. But the connotative semas are differentiated by the sign below or above the norm. That is, in the lexeme «*yaxshi* (good)» sign is normal, in the lexeme «*durust* (fine, decent)» sign is one level below the norm, in the lexeme «*tuzuk* (well)» sign is two level below the norm, and in the lexeme «*ajabtovur* (amazing)» it is on the contrary, sign is one level above the norm, in the lexem «*qoyilmaqom*» sign is two level above the norm. The words in this synonymic line are differentiated by connotative semas, that is by expressiveness, and form graduonymy in themselves.

So, the features in the denotative meanings of these synonym words can be united in the following gradation line:

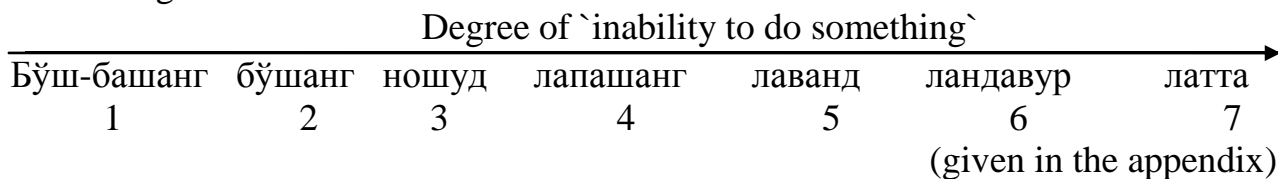

There are 36 synonymic lines denoting characteristics in the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language». We can see graduonymy in 21 of these 36 synonymic lines. For example, the the sema «inability to do something normally, opposite of adroitness» the integral semas of the lexemes in the synonymic lines *lapashang*(*muddler*), *lavand*(*shiftless*), *yepashang*(*indolent*), *landavur*(*mudler*), *noshud*(*inept*), *so'tak*, *bo'sh-bayov*(*inept*), *latta* (*imbecile*) are the same, they are differentiated by their differential semas..

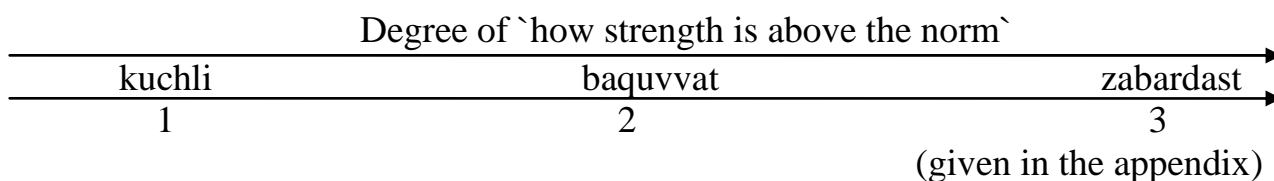
If we pay attention to the lexical meaning of the lexemes in the synonymic line above, the degree of «inability to do something» is differentiated partially according to the feature of expressiveness. In this synonymic line the lexeme *bo'sh-bayov*(*inept*)is differentiated from the lexeme *bo'shang* (*weak-willed, wimpy*), the lexeme *noshud* (*inept*)is defferentiated from the lexeme *lapashang*(*muddler*), the lexemes *lavand*(*shiftless*)/*yepashang*(*indolent*) are differentiated from the lexemes *landavur*(*muddler*) and *latta* (*imbecile*) by the meaning «inability to do

²² Хожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1976. - Б. 239.

something» rising from below to above and perform gradation. Therefore, depending on the differentiation of the lexemes in this synonymic line according to their expressiveness, we tried to show the occurrence of graduonymy in them as following:

There are 71 synonymic lines of the lexemes denoting state in the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language». We can see the occurrence of graduonymy in the 35 of these 71 synonymic lines according to their differential semas. For example, in the sema «having strength more than normal, opposite of weak» the differential semas of the lexemes in the synonymic lines *kuchli*(strong), *baquvvat*(robust), *zabardast*(powerful) are also distinguished. If we pay attention to the lexical meanings of the lexemes in this synonymic line, the meaning (sign, feature) «how strength is above the norm» is expressed in the lexeme *kuchli* (strong) «relatively more», in the lexeme *baquvvat* (robust) «having great physical power» and in the lexeme *zabardast* «the power, strength is too high from the norm», that is «powerful» is expressed. According to this, in the lexemes denoting state in this synonymic line the occurrence of graduonymy is as in the below:

There are 29 synonymic lines of the lexemes denoting form-appearance in the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language», the lexemes in the 14 of these 29 synonymic lines are distinguished by their differential semas and function to provide the occurrence of graduonymy.

For example, in the sema «big body» if we pay attention to the lexical meanings of the lexemes in the synonymic line *gavdali* (big, hefty), *jussali*(big-bodied), *barvasta* (strapping, broad-shouldered), *norg'ul* (muscular), *qomatdor* (tall, handsome-figured), *barzangi* (gaint), we can see the distinction according to their feature of emotiveness. In the lexeme *gavdali* (big, hefty) in this synonymic line the degree of «expressing the bigness of the body» is moderate according to its emotive feature, we can say it normal. In the lexeme *jussali*(big-bodied) the degree of the sign (meaning) is positive shade (colour) according to its emotive feature, we put it to the right of from the norm. Because in the lexemes *norg'ul* (muscular), *barvasta* (strapping, broad-shouldered), *qomatdor* (tall, handsome-figured) the degree of expressing the bigness of the body denotes positive attitude according to emotiveness we put these lexemes to the right from the norm too. And in the lexeme *barzangi* (gaint) it is vice versa, the degree of sign (meaning) denotes negative attitude according to its emotive feature (meaning). According to this, we put this lexeme to the left of the norm denoting negativeness. Depending on the above mentioned explanations, the occurrence of graduonymy according to

the features of emotiveness of the lexemes in this synonymic line is as in the below:

Degree of `expressing the bigness of the body` →					
barzangi	gavdali	jussali	norg'ul	barvasta	qomatdor
-1	(0)normal	+1	+2	+3	+4

(given in appendix)

There are 3 synonymic lines of the lexemes denoting size-measure, 1 synonymic line denoting taste and 2 synonymic lines denoting colour in the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language». The lexemes in almost all these synonymic lines are differentiated according to their differential semas, and they function to provide to form graduonymy. For example, in the sema «having heavy weight, opposite of light» the lexemes in the synonymic line *og'ir(heavy)*, *vazmin(weighty)*, *zildek(extremely heavy)*, *zil(too heavy to lift)*, *zil-zambil(extremely weighty)*, *zalvorli(bulky, massive)* are also differentiated according to their differential semas. If we consider the meaning «to have weight, to be weighty» in the lexeme *og'ir(heavy)* in this synonymic line normal, in the lexemes *zildek(extremely heavy)*, *zil(too heavy to lift)*, *zil-zambil(extremely weighty)* the degree of sign (meaning) is much stronger than the lexeme *vazmin(weighty)* by expressing the meaning «too heavy to lift». The integral sema of the lexeme *zalvorli(bulky, massive)* in this synonymic line doesn't coincide with the integral semas of the lexemes above. Because, the integral semas of the lexemes above denote the heavyness of weight, and the integral sema of this lexemes denotes the bigness of (body)size. Compare, ...*bahaybat, zalvorli inshootlar yonida jin ko'chalarni ko'ramiz. (We can see alleyways beside the enormous, bulky buildings)*. Z. Akramov. Hindiston lavhalari (Scenes of India). Thus, it is not true to include this lexeme *zalvorli(bulky, massive)* in the synonymic line above. It will be true if it is included in the synonymic line of the adjectives denoting size-measure like big, great, enormous...

Depending on the explanations above, the formation of graduonymy in this synonymic line is as in the below.

degree of `heavy weight, to be weighty` →				
Og'ir	vazmin	zildek	zil	zil-zambil
(0)normal	1	2	3	4

(given in the appendix)

CONCLUSIONS

1. From the 70s of the XX century system-structure trend began to develop in Uzbek linguistics. One of the main aims of this trend was to study the interrelation between the units comprised the system. In this period of time the method of component analysis was also began to be used, that they helped to study synonymy more deeply again.

2. By means of the method of component analysis separation of lexical meaning into parts (semas) put forward the problem of defining lexical synonymy on the basis of semas, this, in its turn, afforded an opportunity to define graduonymy in the synonymic lines.

3. Lexical graduonymy is a semantic phenomenon performing logical distinction of a meaning on the basis of quantity-increasing. In the semantic scale of lexical gradation we can observe the semantic phenomena as one way direction (such as yelvizak (draft)→shabada (breeze)→shamol (wind)→bo'ron (starm)), roundabout direction (yoz (such as summer)→kuz (autumn)→qish (winter)→bahor (spring)→yoz (summer)), movement opposite from the center (such as kimsa (somebody)-odam (man)-kishi (person)...-1-0-+1).

4. Lexical graduonymy can occur in denotative semas (such as chaqaloq (baby)→bola (child)→ o'spirin (teenager)→yigit (young man)→chol (old man)) and connotative semas (such as yuz (face)→bet→ aft→bashara→turq).

5. It is not correct to consider a line made on the basis of step by step gradation of one general sema either a synonymi or antonymic line. Actually, in such kind of semantic line synonymy (identity) and antonymy (difference/distinction) can be mixed. In traditional linguistics if distinction was weak, and identity was strong, it was called synonymy, if distinction was strong (opposite), it was called antonymy (foe example, in the graduonymic line kambag'al (poor)→o'rtahol (middle)→boy (rich) gradation of antonymy and synonymy can correctly be described).

6. In present time it should be assigned that the foundation (basis) of antonymy is not opposition, but distinction (opposition is strong degree of distinction). On this principle gradation of antonymy and synonymy in the graduonymic line can be exactly explained.

7. Lexical synonymic lines can be distinguished into lines without graduonymy and with graduonymy. In the synonymic lines without graduonymy nominative (denotative) semas are identical, expressive (connotative) semas are also not graded. And in the synonymic lines with graduonymy it is vice versa, expressive (connotative) semas function for gradation.

8. In the «Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language» there are 287 synonymic line among the words denoting things and thingness and there is graduonymy in 52 of them. They are formed in the topic groups denoting things and events, sign and features, action and state, events, place and person.

9. There is graduonymy in the 81 of the 149 synonymic lines among the lexemes denoting sign . they are represented in the topic groups denoting feature, state, form and appearance, size and measure, tatse and colour.

10. Graduonymy is the formation of lexical system of the language and is one of the ways of making synonymy and antonymy. For example, in the synonymic lines chaqaloq (baby)→go'dak (infant)→bola (child)→o'spirin (teenager): in the relation of chaqaloq (baby) and go'dak (infant) semantic closeness is strong, distinction/ difference is weak; in the relation of chaqaloq (baby) and bola (child) semantic closeness is weaker and distinction is stronger and in this principle semantic closeness weakens and distinction increases.

11. Graduonymy can be a particular criterion in studying lexical, phraseological, semasiological and other language levels. Its general advantage is to make synonymic and antonymic relationships as a result of step by step decrease and increase of sign.

12. Studying the interrelation between lexical synonymy and graduonymy and analyzing it in detail explain how lexical units connect each other and become a single microsystem.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.27.06.2017.Fil.05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

РАХМОНОВ ГАФФОРЖОН РУЗМАТОВИЧ

**ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИНОНИМИЕЙ И
ГРАДУОНИМИЕЙ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2018

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2018.1.PhD/Fil.387.

Диссертация выполнена на кафедре узбекского языкознания Кокандского государственного университета.

Автореферат диссертации на двух языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «Ziynet» www.ziynet.uz.

Научный руководитель: **Махмудов Низомиддин Мамадалиевич**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Муминов Сидикжон Мирсобирович**
доктор филологических наук, профессор

Қодиров Зиёидин Мамадалиевич
кандидат филология филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Наманганский государственный университет**

Защита диссертации состоится «__» _____ 2018 года в ____ часов на заседании Научного совета PhD.27.06.2017.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под №____) Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-71-28.

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2018 года.
(протокол рассылки №____ от «__» _____ 2018 года).

М.Х.Хакимов

Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филол.наук, профессор

М.Т.Зокиров

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, кандидат филол.наук, доцент

А.Мамажонов

Председатель научного семинара при ученом совете по присуждению ученых степеней, доктор филол.наук, профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктор философии PhD)

Цель исследования состоит в изучении словарной синонимии по отношению к градуонимии.

Объектом исследования являются «Толковый словарь синонимов узбекского языка» и «Толковый словарь узбекского языка»

Научная новизна заключается в следующем:

Показаны семантические структурные свойства синонимических рядов узбекского языка как подобие, различие и градуонимия;

Определены дифференциальные семы лексических синонимов и показаны их связи с явлениями смысловой градации;

Определены относительная независимость и гармоничность словарной синонимии и градуонимии;

Доказано наличие градуонимических отношений наряду с синонимическими отношениями в системе смысловых отношений слов;

Выявлены формирование количественных изменений денотативных и коннотативных сем в градуонимии, на основе множественности и малости;

Определены градуонимические свойства синонимических рядов, определяющие предмет и свойство.

Научная и практическая значимость результатов исследования.

Материалы и заключения исследования служат для достижения эффективных результатов по дальнейшему развитию синонимии, подробному изучению семантики синонимических рядов, внедрению новых взглядов о градуонимии, рассмотрению подобия и различия языковых единиц.

Практическая значимость диссертации состоит в том, что материалы диссертации служат методологическим источником для исследования смысловых отношений между словами, а также для составления синонимических и градуонимических словарей нового типа.

Материалы исследования можно использовать при изучении следующих дисциплин в высших учебных заведениях, как «Теоретическое языкознание», «Современный узбекский язык», «Семасиология», а также при организации спецкурсов и семинаров, создании учебников.

Структура диссертации и его объём. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка использованной литературы и приложения. Общий объём диссертации составляет 125 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Раҳмонов Г.Р. Градуонимия в синонимических рядах существительных. // Filologiya meselelari. – Baki, №2, 2012. – С.272-280. (1.07.2011. № 7. МДХ)

2. Раҳмонов Ғ. Нарса-буюм денотатли лексемалар синонимик қаторида градуонимиянинг ўрни // Илм сарчашмалари. - Урганч, 2012, №6. - Б.52-56. (10.00.00. №3)

3. Раҳмонов Ғ. Ўзбек тили синонимлар қаторида градуонимиянинг ифодаланиши // Ўзбек тили ва адабиёти . – Тошкент, 2012, №3. - Б.71-76. (10.00.00.№14)

4. Раҳмонов Ғ. Сифат синонимик қаторларида градуонимиянинг намоён бўлиши // Глобал олий таълим тизимида илмий тадқиқотларнинг замонавий услублари. Халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. IV. - Навоий, 2015. - Б. 248-251.

5. Раҳмонов Г.Р. Градуонимия в синонимических рядах прилагательных // Международный молодежный научный форум. XXV Международная научная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов». - Москва, 2018. - С.103-105.

6. Раҳмонов Ғ. Лексема семантикасида айнанлик ва фарқлилик // Илмий педагогик изланишлар. II китоб. –Тошкент: Фан, 2008. - Б.153-155.

7. Раҳмонов Ғ. Лексик градуонимия хусусида // Тилшунослик муаммолари. –Тошкент: Академнашр, 2013. - Б.148-150.

8. Раҳмонов Ғ. Ҳажм-ўлчов билдирувчи сифат лексемалар синонимик қаторларида градуонимиянинг ўрни // Ўзбек филологияси ва уни ўқитишнинг долзарб муаммолари. II қисм. – Фарғона, 2013. - Б.142-146.

II бўлим (II часть; II part)

9. Rahmonov G'. Semik paradigmalar orqali graduonimik qatorlarning ifodalanishi // Филология масалалари. II қисм.- Наманган, 2013. - Б.63.

10. Раҳмонов Ғ. Шахс денотатли лексемалар синонимик қаторида градуонимиянинг ифодаланиши// Ўзбек филологияси ва уни ўқитишнинг долзарб муаммолари. II қисм. - Фарғона, 2014. - Б.148-150.

11. Раҳмонов Ғ. Хусусият билдирувчи сифат лексемалар синонимик қаторларида градуонимиянинг ифодаланиши // Филология масалалари. II қисм. – Наманган, 2014. - Б.69.

12. Раҳмонов Ғ. Семантик синонимиянинг градуонимияни шакллантиришдаги ўрни // Тил ва адабиёт масалалари. Республика илмий мақолалар тўплами. – Наманган, 2017, № 4. - Б. 102-104.

13. Раҳмонов Ғ. Семик парадигмаларнинг градуонимик қаторларни ифодалашдаги ўрни // Ўзбек миллий лексикографиясининг долзарб масалалари.- Тошкент, 2017. - Б.117-119.

14. Раҳмонов Ғ. Ўзбек тилида маънодошлик ва даражаланиш интеграцияси // Тил ва адабиёт масалалари. Республика олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчиларининг илмий мақолалар тўплами. №5. – Наманган, 2018. - Б.61-64.

15. Раҳмонов Ғ. Синонимлар қаторида коннотация // Профессор Р.Қўнғуровнинг илмий мероси ва ўзбек услубшунослигининг долзарб масалалари. Илмий-назарий конференция материаллари. – Самарқанд, 2003. – Б.109-111.

16. Раҳмонов Ғ. Коннотатив градуонимия // Эдиницы уровней структуры языка на синтагматической оси высказывания и их презентация в студенческой аудитории. –Коканд, 2005.- С.45-47.

17. Раҳмонов Ғ. Синонимлар қаторида коннотация // Ўзбек филологиясининг долзарб масалалари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Наманган, 2006. - Б. 320-321.

18. Раҳмонов Ғ. От синонимларда ҳиссий бўёқдорлик // Илм зиёдир. Профессор Р. Расулов таваллудининг 60 йиллигига бағишланган илмий-назарий анжуман материаллари. -Тошкент, 2006. - Б.141-144.

19. Раҳмонов Ғ. Луғавий синонимиянинг янгича талқини хусусида // Умумий ўрта таълим мактаблари, академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари ҳамда педагогика институтларида ўзбек тили ва адабиёти фанларини ўқитишнинг долзарб муаммолари. – Қўқон, 2006. - Б.127-128.

20. Раҳмонов Ғ. Денотатив ва коннотатив градуонимия // Тил тизими сатҳлари: семантик-функционал ва структур асослари. – Самарқанд, 2009. - Б.137-138.

21. Раҳмонов Ғ. Синонимлар қаторида ифода семаларининг ифодаланиши // Олий таълим муаммолари. – Тошкент: Фан ва технология, 2010. - Б.64-65.

22. Раҳмонов Ғ. Градация – бадий матнни шакллантирувчи восита сифатида // Филологиянинг долзарб муаммолари мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2011. - Б.181-182.

23. Раҳмонов Ғ. Шакл-кўриниш билдирувчи сифат лексемалар синонимик қаторида градуонимиянинг ўрни // Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Республика илмий-назарий анжумани материаллари. –Тошкент, 2013, №7. - Б. 160-162.

24. Раҳмонов Ғ. Ўқувчилар нутқини ривожлантиришда синоним сўзларнинг ўрни // Бадий асар таҳлили ва талқинининг илмий-педагогик масалалари. Доцент М.Сиддиқов таваллудининг 60 йиллигига бағишланган илмий-назарий анжуман материаллари. -Тошкент, 2015. - Б.177-178.

25. Раҳмонов Ғ. Ўзбек тили синонимлар қаторида эмоционал-экспрессив белгиларнинг ифодаланиши // Тил ва адабиёт масалалари. Профессор Э.Бегматов таваллудининг 80 йиллигига бағишланган республика

олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчиларининг илмий мақолалар тўплами.
–Наманган, 2016. - Б.82-85.

26. Раҳмонов Ғ. Синонимия муносабати хусусида // Глобал тараққиёт ва ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Илмий-назарий анжуман материаллари. –Тошкент, 2017. - Б.98-100.

27. Раҳмонов Ғ. Синонимларнинг компонент таҳлили хусусида // Ўзбек терминологияси: бугунги ҳолати ва истиқболи. Илмий-назарий анжуман материаллари. –Тошкент, 2017. - Б.114-115.

28. Раҳмонов Ғ. Маънодош сўзларнинг китобий матнни шакллантиришдаги ўрни // Тил ва адабиёт фанини замонавий ўқитиш масалалари. Республика илмий – назарий конференция. –Тошкент, 2017. - Б.101-103.

ИЛОВАЛАР

1-жадвал

Нарса денотатли лексемалар СҚларида градуонимиянинг намоён бўлиши

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиклик-камлик	Услужийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
буюм	+1	ижобий	0	китобий	кенг	0
наrsa	0	мўътадил	0	китобий	кенг	0
мол	-1	салбий	0	сўзлашув	кенг	0
мато(х)	-2	салбий	0	сўзлашув	кенг	0
совға	0	0	меъёрда	сўзлашув	кенг	0
ҳадя	-1	0	1 поғона кам	китобий	тор	0
тортиқ	-2	0	2 поғона кам	китобий	тор	0
туғфа	-3	0	3 поғона кам	китобий	тор	0
армуғон	-4	0	4 поғона кам	китобий	тор	0
инъом	-5	0	5 поғона кам	китобий	тор	0
жамол	+4	ижобий	0	китобий	тор	0
ораз/узор/рухсор	+3	ижобий	0	китобий	тор	эски
дийдор	+2	ижобий	0	китобий	тор	0
чехра	+1	ижобий	0	китобий	тор	0
юз	0	мўътадил	0	китобий	кенг	0
бет	-1	салбий	0	сўзлашув	кенг	0
афт	-2	салбий	0	сўзлашув	кенг	0
башара	-3	салбий	0	сўзлашув	кенг	0
кепата	-4	салбий	0	сўзлашув	кенг	0

2-жадвал

Белги–хусусият ҳодисасини ифодаловчи СҚларида градуонимиянинг намоён бўлиши

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиклик-камлик	Услужийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
асорат	4	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
асар	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
нишон	2	0	1 поғ. ортиқ.	китобий	тор	0
из	1	0	меъёрда	0	кенг	0
иснод	4	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
номус	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
ор	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
уят	1	0	меъёрда	китобий	кенг	0
салоҳият	5	0	4 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
истеъдод	4	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
қобилият	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
талант	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
лаёқат	1	0	меъёрда	сўзлашув	кенг	0

Харакат-ҳолат ҳодисали СҚларида градуонимиянинг намоён бўлиши

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционалик	Ортиқлик-камлик	Услубийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
қашшоқлик	5	0	2 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
фақирлик	4	0	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
камбағаллик	3	0	меъёрда	китобий	кенг	0
муҳтожлик	2	0	1 поғона кам	китобий	тор	0
йўқчилик	1	0	2 поғона кам	китобий	кенг	0
саргардон	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
сарсон	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
овора	1	0	меъёрда	китобий	кенг	0
зим-зиё	4	0	3 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
зимистон	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
зулмат	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
қоронғилик	1	0	меъёрда	сўзлашув	кенг	0
дахшат	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	Кенг	0
кўркув/кўрқинч	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
ваҳим(а)	1	0	меъёрда	китобий	кенг	0
мушибат	5	0	3 поғ. ортиқ	китобий	Кенг	0
қулфат	4	0	2 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
қайғу	3	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
ғам	2	0	меъёрда	китобий	кенг	0
ташвиш	1	0	1 поғона кам	китобий	кенг	0
таажжуб	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	Тор	0
хайрат	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
хайронлик	1	0	меъёрда	китобий	кенг	0
фириб	5	0	3 поғ. ортиқ	китобий	Тор	0
мақр	4	0	2 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
ҳийла	3	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
найранг	2	0	меъёрда	китобий	кенг	0
дасиса	1	0	1 поғона кам	китобий	тор	0

Воқеа-ходиса денотатли СҚларида градуонимиянинг намоён бўлиши

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиклик-камлик	Услужийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
камолот	5	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
камол	4	0	2 поғ. ортиқ.	китобий	тор	0
етуклик	3	0	1 поғ. ортиқ.	китобий	кенг	0
балоғат	2	0	меъёрда	китобий	кенг	0
воя	1	0	1 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
душманлик	3	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
адоват	2	0	меъёрда	китобий	тор	0
келишмовчилик	1	0	1 поғона кам	китобий	кенг	0
иллат	5	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
кусур	4	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
нукс/нуқсон	3	0	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
айб	2	0	меъёрда	китобий	кенг	0
камчилик	1	0	1 поғона кам	китобий	кенг	0
тўзон	4	0	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
чанг	3	0	меъёрда	китобий	кенг	0
гард	2	0	1 поғона кам	китобий	тор	0
ғубор	1	0	2 поғона кам	китобий	тор	0
кибр-ҳаво	-1	ижобий	0	китобий	тор	0
димоғ	0	мўътадил	0	сўзлашув	кенг	0
ғурур	+1	ижобий	0	китобий	тор	0
салоҳият	5	0	4 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
истеъдод	4	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
қобилият	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
талант	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
лаёқат	1	0	меъёрда	сўзлашув	кенг	0

Ўрин-жой денотатли СҚларида градуонимиянинг намоён бўлиши

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиклик-камлик	Услужийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
гулистон	5	0	5 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
бўстон	4	0	4 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
гулшан	3	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
чаман/чаманзор	2	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
гулбоғ	1	0	1 поғ. ортиқ.	китобий	тор	0
гулзор	0	0	меъёрда	китобий	кенг	0
соя	3	0	меъёрда	сўзлашув	кенг	0
қўланка	2	0	1 поғона кам	китобий	тор	0
қўлка/қўлача	1	0	2 поғона кам	китобий	тор	0

Шахс денотатли СҚларида градуонимиянинг ифодаланиши

Дифференциал семалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиқлик-камлик	Услубийлик	Кўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат	
Лексемалар	1	2	3	4	5	6	7
қаллоб	4	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0	
фирибгар	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0	
товламачи	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0	
алдамчи	1	0	Меъёрда	сўзлашув	кенг	0	
лўтгибоз	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0	
найрангбоз	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0	
хийлагар	1	0	меъёрда	китобий	тор	0	
башар	3	ижобий	0	китобий	тор	0	
инсон	2	ижобий	0	китобий	тор	0	
киши	1	ижобий	0	китобий	тор	0	
одам	0	мўътадил	0	китобий	кенг	0	
кимса	-1	салбий	0	сўзлашув	кенг	0	
хизматчи	+1	ижобий	0	китобий	кенг	0	
хизматкор	0	мўътадил	0	китобий	кенг	0	
малай	-1	салбий	0	сўзлашув	тор	0	
мўйсафид	+1	ижобий	0	китобий	тор	0	
оксокол	+2	ижобий	0	китобий	тор	0	
қари/қария	+3	ижобий	0	китобий	кенг	0	
кекса	+4	ижобий	0	китобий	кенг	0	
чол	0	мўътадил	0	китобий	кенг	0	
бобой	-1	салбий	0	сўзлашув	кенг	0	

Хусусият билдирувчи СҚларда градуонимиянинг ифодаланиши

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиклик-камлик	Услубийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
тулки/майтон /туллак/қиррик	7	салбий	5 поғ. ортик	китобий	тор	0
маккор	6	салбий	4 поғ. ортик	китобий	тор	0
устомон	5	салбий	3 поғ. ортик	китобий	тор	0
кув	4	салбий	2 поғ. ортик	китобий	тор	0
ҳийлагар	3	салбий	1 поғ. ортик	китобий	кенг	0
айёр	2	салбий	меъёрда	китобий	кенг	0
муғомбир	1	салбий	1 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
овсар	2	салбий	2 поғ. ортик	китобий	кенг	0
меров	1	салбий	1 поғ. ортик	китобий	тор	0
анков	меъёрда	салбий	меъёрда	сўзлашув	кенг	0
гўл	-1	салбий	1 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
пандавоқи	-2	салбий	2 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
лак-пак	-3	салбий	3 поғона кам	китобий	кенг	0
лакалов	-4	салбий	4 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
галварс	-5	салбий	5 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
оқил	5	ижобий	1 поғ. ортик	китобий	тор	0
ақли	4	ижобий	меъёрда	китобий	кенг	0
каллали	3	ижобий	1 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
мияли	2	ижобий	2 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
эсли	1	ижобий	3 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
латта	3	салбий	3 поғ. ортик	китобий	тор	0
ландовур	6	салбий	2 поғ. ортик	китобий	тор	0
лаванд/эпашанг	5	салбий	1 поғ. ортик	китобий	тор	0
лапашанг	4	салбий	меъёрда	сўзлашув	кенг	0
бўш-баёв	3	салбий	1 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
бўшанг	2	салбий	2 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
ношуд	1	салбий	3 поғона кам	сўзлашув	кенг	0
золим	5	салбий	4 поғ. ортик	китобий	тор	0
қахрли	4	салбий	3 поғ. ортик	китобий	тор	0
шафқатсиз	3	салбий	2 поғ. ортик	китобий	тор	0
бераҳм	2	салбий	1 поғ. ортик	китобий	кенг	0
раҳмсиз	1	салбий	меъёрда	китобий	кенг	0

**Ҳолат билдирувчи СҚларида градуонимиянинг
ифодаланиши**

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиклик-камлик	Услубийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
азамат	3	ижобий	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
полвон	2	ижобий	2 поғ. ортиқ	сўзлашув	кенг	0
кучли	1	ижобий	меъёрда	китобий	кенг	0
гуноҳкор	3	салбий	2 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
айбдор	2	салбий	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
айбли	1	салбий	меъёрда	китобий	кенг	0
бадном	3	салбий	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
шарманда/шармисор	2	салбий	1 поғ. ортиқ	сўзлашув	кенг	0
уятли	1	салбий	меъёрда	китобий	кенг	0
кашшоқ	8	0	5 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
гадо	7	0	4 поғ. ортиқ	сўзлашув	кенг	0
йўксил	6	0	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
фақир	5	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
мискин	4	0	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
камбағал	3	0	меъёрда	китобий	кенг	0
бечора	2	0	1 поғ. кам	китобий	кенг	0
бечораҳол	1	0	2 поғ. кам	китобий	кенг	0

**Шакл-кўриниш билдирувчи СҚларида градуонимия ходисасининг
намоён бўлиши**

Дифференциал семалар Лексемалар	Даража кўрсаткичи	Эмоционаллик	Ортиклик-камлик	Услубийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
1	2	3	4	5	6	7
мусаффо	4	0	2 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
соф	3	0	1 поғ. ортиқ.	китобий	тор	0
беғубор	2	0	меъёрда	китобий	кенг	0
тоза	1	0	1 кам	китобий	кенг	0
коматдор	+4	4 ижобий	0	китобий	тор	0
барваста	+3	3 ижобий	0	китобий	тор	0
норгул	+2	2 ижобий	0	китобий	тор	0
жуссали	+1	1 ижобий	0	китобий	тор	0
гавдали	0	мўътадил	0	китобий	кенг	0
барзанги	-1	1 салбий	0	китобий	тор	0
муҳташам	4	0	2 поғ. ортиқ.	китобий	тор	0
серҳашам	3	0	1 поғ. ортиқ.	китобий	кенг	0
дангиллама	2	0	меъёрда	0	кенг	0
ҳашаматли	1	0	1 поғона кам	китобий	кенг	0
узун	+2	2 ижобий	0	китобий	тор	0
дароз	+1	1 ижобий	0	китобий	тор	0
новча	0	мўътадил	0	сўзлашув	кенг	0
найнов	-1	1 салбий	0	китобий	кенг	0

башанг	+3	3 ижобий	0	китобий	кенг	0
пўрим	+2	2 ижобий	0	сўзлашув	кенг	0
фасон	+1	1 ижобий	0	сўзлашув	кенг	0
олифта	0	мўътадил	0	китобий	кенг	0
сатанг	-1	1 салбий	0	китобий	кенг	0

10-жадвал

**Ҳажм-ўлчов, маза-таъм ва ранг билдирувчи СҚлариди
градуонимиянинг шаклланишини ифодаловчи жадвал**

Дифференциал семалар	Даража кўрсат- кичи	Эмоцио- наллик	Ортиқлик- камлик	Услу- бийлик	Қўлланиш доираси кенг ёки торлиги	Замонга муносабат
Лексемалар						
1	2	3	4	5	6	7
гигант	6	0	5 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
улуғ/улкан/буюк	5	0	4 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
азим/азамат	4	0	3 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
ҳайбатли/баҳайбат	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
йирик	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
катта	1	0	меъёрда	китобий	кенг	0
зил-замбил	5	0	4 поғ. ортиқ	сўзлашув	кенг	0
зил	4	0	3 поғ. ортиқ	сўзлашув	кенг	0
зилдек	3	0	2 поғ. ортиқ	сўзлашув	кенг	0
вазмин	2	0	1 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
оғир	1	0	меъёрда	китобий	кенг	0
лазиз	6	ижобий	4 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
лаззатли	5	ижобий	3 поғ. ортиқ	китобий	тор	0
ширин/тотли	4	ижобий	2 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
хуштаъм/хушрўй	3	ижобий	1 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
мазали	2	ижобий	меъёрда	китобий	кенг	0
таъмли	1	ижобий	1 поғона кам	китобий	кенг	0
қирмизи	3	0	2 поғ. ортиқ	китобий	кенг	0
ол	2	0	1 поғона кам	китобий	тор	эскирган
қизил	1	0	меъёрда	китобий	кенг	0

Автореферат «FarDU. Ilmiy xabarlar – научный вестник ФерГУ» журналі тахририятида тахрирдан ўтказилди (20.02.2018 йил).

Босишга рухсат этилди: 23.05.2018 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табоғи 3,25. Адади: 100. Буюртма: № 181.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.